

Eigen verantwoordelijkheid of bescherming tegen verkeerde keuzes? Een kleine opiniepeiling

Willem van Boom, Helen Pluut, Jean-Pierre van der Rest¹

Gepubliceerd in: NJB 2019/38, p. 2869-2875 (de originele paginanummers zijn in de tekst aangegeven met [haakjes])

1. Inleiding

[2869] In een eerdere bijdrage verkenden wij de vraag hoe ‘gewone mensen’ denken over de toedeling en verdeling van verantwoordelijkheden en risico’s in een aantal aansprakelijkheidsrechtelijke casus.² Die verkenning had als doel het vergroten van onze kennis van de onder burgers levende rechtsovertuigingen over civielrechtelijke verhoudingen. Met deze korte bijdrage rapporteren we op een vergelijkbare manier over het spanningsveld tussen eigen verantwoordelijkheid enerzijds en bescherming tegen verkeerde keuzes door bijvoorbeeld overheid of derden anderzijds. Moeten mensen zichzelf redden of rust op iemand anders zoals een poortwachter, een hoeder of een overheidsinstelling de zorgplicht om ze te behoeden voor verkeerde keuzes? We stelden onszelf de vraag wat burgers vinden van de keuzes die het recht maakt waar het gaat om het vraagstuk ‘eigen verantwoordelijkheid tegenover bescherming tegen verkeerde keuzes’. We legden een vragenlijst voor aan een steekproef van de bevolking. Daarin werd een aantal stellingen voorgelegd over het genoemde spanningsveld. Die stellingen betroffen materie waar het recht een uitgesproken oordeel over heeft. Dat leverde dus als het ware een opiniepeiling op over het recht. De uitkomsten geven een aardig beeld van wat burgers vinden van een aantal situaties waarin spanning bestaat tussen eigen verantwoordelijkheid en beschermingsbehoefte.

2. Opinies over eigen verantwoordelijkheid

2.1. Inleiding

Als we zeggen dat een gebeurtenis de ‘eigen verantwoordelijkheid’ van de betrokken persoon betreft omdat die gebeurtenis voortvloeit uit de eigen keuzes die deze persoon in vrijheid heeft gemaakt, dan benadrukken we de normatieve koppeling tussen de autonome individuele keuze en de gehoudenheid om de uitkomsten van die [2870] keuze – positief of negatief – te dragen. Vindt iemand het belangrijk dat individuen die verantwoordelijkheid voor hun eigen keuzes dragen, dan kunnen we zeggen dat die persoon een bepaalde visie op de wereld heeft waarin individuele autonomie én verantwoordelijkheid belangrijke waarden zijn. Die ‘wereldvisie’ is waarschijnlijk niet deterministisch maar stelt juist de individuele vrije wil en lotsbestemming centraal. In de meest zuivere vorm zal die ‘visie’ waarschijnlijk leiden tot het standpunt dat eenieder vrij maar tegelijk ook verantwoordelijk is om zijn eigen toekomst vorm te geven en dus dat wie zijn billen brandt op de blaren moet zitten. Autonomie wordt daarom ook wel gedefinieerd als het fundamentele recht van

¹ De auteurs zijn werkzaam bij de Leiden Law School. Willem van Boom is aldaar hoogleraar civiel recht, Helen Pluut is universitair hoofddocent organisatiepsychologie en Jean-Pierre van der Rest is hoogleraar bedrijfswetenschappen. Financiële ondersteuning voor deze bijdrage werd verzorgd door het Leids Universitair Fonds. Onderzoekondersteuning werd verleend door Mariska Hoppers, Marleen van Putten en Jos Meester. De dataset behorend bij deze bijdrage is te raadplegen in de DANS-EASY database <https://doi.org/10.17026/dans-z6r-5mcf>. Een uitgebreidere versie van deze bijdrage is te vinden op de NJB-website. Daarin staan ook de appendices waar soms naar wordt verwezen.

² W.H. van Boom, H. Pluut en J.I. van der Rest, ‘Burgers over burgerlijk recht - Hoe gewone mensen denken over het toedelen van verantwoordelijkheden en verdelen van schade in civielrechtelijke casus’, *Ars Aequi* 2018, p. 105 e.v.

individuen om hun eigen lot te bepalen door middel van hun handelen uit vrije wil. Als een individu een volgroeid vermogen heeft om zijn wil te bepalen, dan wordt hij geacht wilsbekwaam en handelingsbekwaam te zijn, maar ook eindverantwoordelijk voor zijn eigen beslissingen en daden. De ultieme consequentie van dat uitgangspunt zou bijvoorbeeld kunnen zijn dat verslavingen en obesitas een persoonlijke verantwoordelijkheid zijn en dus dat daarvoor eenvoudig een hogere zorgpremie voor 'levensstijlkeuzes' in rekening gebracht zou kunnen worden. Of dat een individu of een bedrijf dat financieel aan de grond zit, gewoon gebonden is aan de welbewuste instemming met een geldlening tegen een torenhoge woekerrente. Een in vrijheid genomen beslissing leidt in die 'wereldvisie' tot gebondenheid, ook als die gebondenheid bezwarend is.

Tegenover de nadruk op eigen verantwoordelijkheid en autonomie staat 'paternalisme', de bescherming door het recht tegen 'verkeerde keuzes in het leven'. Van oudsher kennen we bijvoorbeeld de goedbedoelde vermogensbescherming van minderjarigen, geestelijk gestoorden en verslaafden tegen de gevolgen van het handelen onder invloed van hun eigen beperkingen. De bescherming van menselijke waardigheid tegen uitbuiting van geestelijke zwakte of een economisch preciaire positie die we zien in het verbod van mensenhandel, orgaanhandel en (commercieel) draagmoederschap, alsmede in de regulering van de gokindustrie, wordt door sommigen ook onder 'paternalisme' geschaard. Nemen we al deze verschijningsvormen bij elkaar, dan kan men ten minste drie vormen van paternalisme onderscheiden: een gedwongen ingreep in een beslissing van een persoon om te voorkomen dat deze *zichzelf* schade berokkent; een ingreep om welzijn, geluk, belangen, behoeften of waarden van de betrokken beslisser te beschermen; een toe-eigening door de overheid van het recht om te bepalen wat het beste is voor de beslisser omdat deze niet in staat wordt geacht dat zelf te bepalen.³

Het recht is niet eenduidig waar het gaat om de balans tussen eigen verantwoordelijkheid en de bescherming tegen 'verkeerde keuzes'. Vaak staat de eigen **[2871]** verantwoordelijkheid voorop. Soms biedt het recht bescherming in de vorm van 'hard' of 'zacht' paternalisme waar eigen verantwoordelijkheid om bepaalde redenen niet werkt of niet afdoende wordt gevonden. Het paternalisme is 'hard' als het recht iets ronduit verbiedt omdat het een 'verkeerde keuze' oplevert. Bedrijfsmatige verstrekking van alcoholhoudende drank aan personen waarvan niet is vastgesteld dat zij 18 jaar of ouder zijn, is verboden.⁴ Het is ook verboden om zich tegen betaling van een commercieel tarief als orgaandonor aan te bieden.⁵ Van 'zwak paternalisme' is sprake als het recht gebruikmaakt van 'drempels en duwtjes'. Dit zijn min of meer subtiele handelingen die niet rechtstreeks ingrijpen in het beslissingsproces van de beschermeling maar hem wel proberen te beïnvloeden. Denk aan waarschuwingen, die niet verbieden maar wel proberen te duwen in de richting van een 'goede' beslissing.⁶

2.2. Opzet en uitkomsten

Het recht is dus niet eenduidig: soms bescherming, maar vaak ook niet. En wat vinden burgers van de keuzes die het recht maakt waar het gaat om eigen verantwoordelijkheid tegenover bescherming tegen verkeerde keuzes? We verkenden dit onder een steekproef van de bevolking.⁷ De

³ Zie nader de discussie en classificaties bij W.H. van Boom en A. Ogus, 'Introducing, Defining and Balancing 'Autonomy versus Paternalism'', in: A. Ogus en W.H. van Boom (red.), *Juxtaposing Autonomy and Paternalism in Private Law*, Oxford: Hart Publishing 2011, p. 1 e.v.

⁴ Art. 20 Drank- en Horecawet.

⁵ Art. 2 jo. 32 van de Wet op de orgaandonatie.

⁶ R.H. Thaler en C.R. Sunstein, *Nudge - Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*, New Haven: Yale University Press 2008, spreken van 'nudging'.

⁷ Onze vragenlijst werd met behulp van een gestratificeerde gewogen steekproef (representatief) onder 602 Nederlandse burgers voorgelegd. De steekproeftrekking en enquëtering werden verzorgd door een onderzoeksbureau (opdrachtnemer CG Selecties, uitvoering conform ISO 20252). Respondenten kregen een kleine vergoeding voor het invullen van de vragenlijst. Respondenten met juridische voorkennis werden uit de steekproef verwijderd. Appendix 1 geeft een beschrijving van de data en nadere analyse van de steekproef.

respondenten kregen een aantal stellingen voorgelegd over ‘eigen verantwoordelijkheid tegenover bescherming tegen verkeerde keuzes’.⁸ De stellingen betreffen vooral onderwerpen waarover het recht al duidelijke keuzes heeft gemaakt. De respondenten werd gevraagd om aan te geven in hoeverre zij deze stellingen onderschreven en dus in hoeverre zij meenden dat personen zelf verantwoordelijkheid dienen te dragen voor hun beslissingen.⁹ Daarbij werden zij geïnstrueerd dat het om hun persoonlijk oordeel ging (‘wat u rechtvaardig vindt’) en niet om hun kennis van het recht.¹⁰ De respondenten gaven hun antwoord steeds op een schaal van één tot zes, van ‘volledig mee oneens’ tot ‘volledig mee eens’. De stellingen werden in willekeurige volgorde aan respondenten voorgelegd, maar onze veronderstelling was dat de stellingen op een bepaalde manier ‘clusterden’. Dat wil zeggen dat wij op basis van de hiervoor bedoelde discussie over eigen verantwoordelijkheid, autonomie en paternalisme, een aantal met elkaar samenhangende stellingen formuleerden.

Hierna rapporteren we de reacties op de voorgelegde stellingen, steeds in de clusters waarvan wij bij aanvang meenden dat ze thuishoorden. We vermelden volledigheidshalve dat analyse van de data liet zien dat de respondenten soms een andere clustering van de stellingen ervoeren; dat wordt hierna waar relevant nog besproken. We denken dat het voor de rapportage van onze bevindingen niet uitmaakt, maar voor vervolgonderzoek is het wel een zinvolle toevoeging.¹¹

Twee algemene stellingen

De eerste twee stellingen die hier worden gerapporteerd, zien op de uiterste consequentie van het idee van ‘eigen verantwoordelijkheid’. Als mensen hun eigen bestemming formuleren en verantwoordelijkheid dragen voor het pad daarnaartoe, moeten ze voor zichzelf opkomen en niet op de overheid vertrouwen. En als mensen in autonomie beslissingen kunnen nemen over die bestemming, dan geldt waarschijnlijk ook dat *verslavingen* het gevolg van vrije keuze zijn.¹² Daarover legden we dus twee stellingen voor. Tabel 1 laat de antwoorden zien; de eerste kolom toont de stelling, de tweede kolom de eventueel toepasselijke rechtsregel(s) en de kolommen die volgen tonen de spreiding van de antwoorden, waarbij de verticale stippellijn de scheiding markeert tussen ‘oneens’ en ‘eens’. De antwoorden laten een mooie spreiding zien. Als we **[2873; tabel 2 op p. 2872]** de algemene stelling voorleggen ‘Mensen moeten voor zichzelf opkomen, dat is geen taak van de overheid’, zijn de respondenten in overwegende mate geneigd om het met de stelling eens te zijn. Iets meer verdeeldheid zien we bij de algemene stelling ‘Verslavingen ontstaan door vrije keuze’. Die roept dus iets uiteenlopendere reacties op.

Tabel 1 De stelling	Wat zeggen de respondenten?							
	Gem.	SD	Volledig oneens	Grotendeels oneens	Beetje oneens	Beetje eens	Grotendeels eens	Volledig eens
Mensen moeten voor zichzelf opkomen, dat is geen taak van de overheid.	3.70	1.39	44.0%			56.0%		
			6.5%	14.0%	23.6%	24.9%	20.4%	10.6%
Verslavingen ontstaan door vrije keuze.	3.61	1.55	48.8%			51.2%		
			12.0%	14.5%	19.4%	22.8%	17.9%	13.5%

⁸ Het ging om in totaal 17 stellingen. Daarvan rapporteren we er in deze bijdrage 16. Eén stelling (3. ‘het moet toegestaan zijn om je ziel te verkopen’) was bedoeld om te verkennen of die stelling een bijzondere positie toekwam. Het was niet opmerkelijk dat de overgrote meerderheid (ongeveer 80%) de stelling verwerpt; wel was het opmerkelijk dat de stelling clusterde met stellingen rondom gezondheidsbeslissingen (zie Appendix 2, Tabel A4).

⁹ Om invloed van eventuele status quo bias of autoriteitsgevoeligheid te voorkomen, werd niet gevraagd ‘wat vindt u van de wetsbepaling x die bepaalt dat...’. De vorm van stellingen werd gebruikt om zuivere opinies over de inhoud van de betreffende rechtsregel te peilen.

¹⁰ Zij werden tevens gerustgesteld over de aard van de vragen: ‘Het kan zijn dat de stellingen wat vreemd op u overkomen en anders zijn dan u gewend bent. Wij vragen u toch om zo goed mogelijk een eigen mening hierover te geven’.

¹¹ We verwijzen naar Appendix 2.

¹² Zie nt. 3.

Stellingen over bescherming

We legden vervolgens acht stellingen voor over het spanningsveld tussen ‘eigen verantwoordelijkheid en bescherming tegen verkeerde keuzes’, waarbij het recht een duidelijke positie heeft ingenomen over de materie. In tabel 2 rapporteren we de volledige uitkomsten. Links de stelling en daarna een korte weergave van het geldend recht, zodat kan worden gekeken waar burger en recht convergeren en waar niet.

Tabel 2		Wat zeggen de respondenten?							
		Gem.	SD	Volledig oneens	Grotendeels oneens	Beetje oneens	Beetje eens	Grotendeels eens	Volledig eens
Als een bedrijf willens en wetens krediet opneemt tegen een enorm hoge rente, dan moet het bedrijf niet zeuren en gewoon betalen.	Voor geldleningen aan bedrijven geldt geen wettelijk renteplafond en dus is contractsvrijheid de hoofdregel. Niet zeuren dus.	5.06	1.14	10.1%			89.9%		
				1.2%	3.5%	5.5%	13.5%	30.7%	45.7%
Als een consument willens en wetens krediet opneemt tegen een enorm hoge rente, dan moet die consument niet zeuren en gewoon betalen.	Hier geldt een wettelijk rentemaximum, waar de consument een beroep op kan doen. Betaling van het meerdere is onverschuldigd. ¹³	4.79	1.30	15.0%			85.0%		
				2.8%	4.8%	7.3%	18.6%	28.7%	37.7%
Mensen zijn prima in staat om opdringerige verkopers aan de deur zelf af te poeieren.	Dat is het uitgangspunt sinds de afschaffing van de registratieplicht voor colporteurs. Iemand die weigert weg te gaan, pleegt een agressieve handelspraktijk. ¹⁴	3.59	1.47	48.8%			51.2%		
				7.6%	18.9%	22.3%	20.9%	18.4%	11.8%
Iemand die schulden maakt waarvan hij weet dat hij ze niet kan betalen, hoort achter tralies.	Dat kan onder aanvullende omstandigheden eenvoudige of bedrieglijke bankbreuk opleveren (art. 340 Sr e.v.). Hoewel strafbaar, vindt zelden vervolging plaats.	3.18	1.55	56.8%			43.2%		
				18.3%	19.1%	19.4%	20.9%	14.1%	8.1%
Mensen met overgewicht zouden een hogere zorgpremie moeten betalen om de hogere kosten te dekken. ¹⁵	De premie zorgverzekeringswet is gelijk voor elke verzekeringsplichtige, ongeacht gezondheidstoestand. ¹⁶	2.67*	1.51	67.4%			32.6%		
				31.7%*	19.6%	16.1%	19.6%	9.0%	4.0%
Alcoholgebruik moet toegestaan zijn vanaf 16 jaar.	Bedrijfsmatige verstrekking van alcoholhoudende drank aan personen waarvan niet is vastgesteld dat zij 18 jaar of ouder zijn, is verboden per 1 januari 2014. ¹⁷	2.58*	1.68	68.4%			31.6%		
				40.7%*	16.3%	11.5%	14.6%	9.6%*	7.3%
Het zou volwassenen gewoon toegestaan moeten zijn om een orgaan dat ze kunnen missen, te verkopen.	Het is verboden om zich tegen betaling van een commercieel tarief als orgaandonor aan te bieden. Het contract is nietig en een strafsanctie dreigt voor de betrokkenen. ¹⁸	2.47	1.56	70.9%			29.1%		
				40.5%	18.8%	11.6%	16.1%	8.5%	4.5%
Personen vanaf 16 jaar zouden zelf de keuze moeten mogen maken om plastische chirurgie te ondergaan.	Wettelijk is dit een vrije keuze van de persoon van 16 jaar of ouder. Plastisch chirurgen stellen zich echter terughoudend op. ¹⁹	2.45	1.47	74.8%			25.2%		
				35.9%	23.6%	15.3%	14.3%	7.0%	4.0%

¹³ Zie art. 7:76 lid 2 BW en het Besluit Kredietvergoeding.

¹⁴ Zie art. 6:193i aanhef en onder b BW.

¹⁵ Uit eerder enquêteonderzoek volgde dat mensen eerder voorstander zijn van een eigen bijdrage aan zorgkosten wanneer deze het gevolg zijn van een ongezonde leefstijl; ‘Meningen over een eigen bijdrage voor verschillende zorgkosten, CBS-bevolkingstrends juli 2015/13. Overigens werd in dit onderzoek niet rechtstreeks gevraagd naar overgewicht en zorgkosten.

¹⁶ Zie art. 3 jo. Art. 16-17 Zorgverzekeringswet.

¹⁷ Zie nt. 4.

¹⁸ Zie nt. 5.

¹⁹ Zie art. 7:450 lid 2 BW. Daartegenover staat par. 3.2 onder f *Leidraad plastische chirurgie en esthetische behandelingen in particuliere klinieken van de Nederlandse Vereniging voor Plastische Chirurgie (NVPC)*, waar de Nederlandse

Als we de antwoorden van onze respondenten bekijken, blijkt dat de stellingen nader onderverdeeld kunnen worden in twee clusters: een cluster ‘economische beslissingen’ en een cluster ‘gezondheidsgerelateerde beslissingen’.²⁰ Het beeld lijkt te zijn dat bij het eerste cluster de autonomie meer vooropstaat dan bij het tweede.

De eerste twee stellingen zien op geldlening tegen woekerrente; de ondervraagden menen in meerderheid dat bedrijven niet moeten zeuren over een enorm hoge rente. Opmerkelijk genoeg zijn onze respondenten min of meer diezelfde opvatting toegedaan wat betreft consumenten, terwijl het recht daar toch echt anders over denkt. Consumentenkrediet kent wettelijke renteplafonds.²¹ Genuanceerder zijn onze respondenten over de vraag of mensen prima in staat zijn om lastige colporteurs af te poeieren. De wet gaat daar wel vanuit; sinds de deregulering van het colportagestelsel²² is het iedereen toegestaan om aan te bellen en een verkooppraatje te beginnen. Alleen iemand die weigert weg te gaan, pleegt een verboden ‘agressieve handelspraktijk’.²³ Ook genuanceerd zijn onze respondenten over de vraag of iemand die schulden maakt waarvan hij weet dat hij ze niet kan betalen, achter de tralies behoort. Gelukkig maar, want hoewel dergelijk gedrag onder aanvullende omstandigheden eenvoudige of bedrieglijke bankbreuk kan opleveren (art. 340 Sr e.v.), vindt zelden vervolging plaats, laat staan dat er gevangenisstraf voor wordt uitgedeeld. Meer uitgesproken zijn de opinies over gezondheidsgerelateerde vraagstukken; kennelijk menen onze respondenten dat bij dat soort vraagstukken een bepaalde mate van paternalisme gerechtvaardigd is. Zo menen de ondervraagden in meerderheid dat de zorgpremie voor obese personen niet hoger zou moeten zijn dan voor anderen. Oftewel, daar waar de zorgpremie wettelijk gezien een gelijk bedrag voor iedereen is, ongeacht gezondheidstoestand²⁴ (en de zorgkosten voor het overige vooral via inkomensafhankelijke solidariteitsheffing worden opgebracht), zijn onze respondenten in meerderheid overtuigd van de juistheid daarvan. Ook uitgesproken is de steun voor het alcoholverbod voor minderjarigen, althans de meerderheid van de ondervraagden meent dat 16 jaar niet de juiste leeftijdsgrens is voor alcoholgebruik.²⁵ Ten slotte meent een grote meerderheid – in lijn met de wet²⁶ – dat de vrijwillige verkoop van organen die gemist kunnen worden, niet toegestaan moet worden. Echter, de meerderheid vindt wel dat de huidige wettelijke leeftijdsgrens voor beslissingen over plastische chirurgie wat omhoog kan.

Wiens verantwoordelijkheid?

Vervolgens legden we een aantal stellingen voor die de onderliggende vraag gemeen hadden of iemand *zelf* verantwoordelijkheid moest dragen voor zijn eigen welzijn of dat iemand *anders* als ‘hoeder’ daar (mede) verantwoordelijk voor was. In tabel 3 rapporteren we de resultaten.²⁷

Vereniging Cosmetische Geneeskunde (NVCG) zich aan heeft geconformeerd (bijv. Regionaal Tuchtcollege voor de Gezondheidszorg Amsterdam 25 april 2017, ECLI:NL:TGZRAMS:2017:41).

²⁰ Zie Appendix 2 voor de nadere toelichting op de clustering.

²¹ Zie nt. 13.

²² Wet van 7 september 1973, houdende regelen tot het tegengaan van misbruiken bij colportage, Stb. 1973, 438 (Colportagewet). De wet is inmiddels ingetrokken. De registratie-eis voor colporteurs verviel al in 1989 (Stb. 1989, 301).

²³ Zie nt. 14. Overigens bestaat er natuurlijk wel een bedenktijd bij aankopen gedaan aan de voordeur (zie thans art. 6:230o BW); die bedenktijd strekt ook tot bescherming van consumenten die zich overvallen voelden door het gesprek.

²⁴ Zie nt. 16.

²⁵ Art. 20 Drank- en Horecawet.

²⁶ Art. 2 jo. 32 van de Wet op de orgaandonatie.

²⁷ We verwijzen naar Appendix 2 voor clusteranalyse waaruit volgt dat respondenten deze stellingen niet allemaal als onderdeel van hetzelfde vraagstuk ‘Wiens verantwoordelijkheid?’ percipieerden. Met name de stelling over pensioenen clustert niet goed met de andere stellingen.

[2874]

Tabel 3		Wat zeggen de respondenten?							
		Gem.	SD	Volledig oneens	Grotendeels oneens	Beetje oneens	Beetje eens	Grotendeels eens	Volledig eens
Een barman die merkt dat een klant dronken is, moet niet meer schenken aan die klant.	De wet verbiedt het toelaten van en schenken aan een persoon in kennelijke staat van dronkenschap. ²⁸	5.08	1.28	12.0%			88.0%		
				2.5%	4.8%	4.7%	10.6%	25.2%	52.2%
Het is goed dat casino's verplicht zijn om klanten goed in de gaten te houden om gokverslaving tijdig te ontdekken.	Sinds 2012 bestaat inderdaad een dergelijke wettelijke zorgplicht. ²⁹	4.97	1.28	13.3%			86.7%		
				2.5%	4.7%	6.1%	12.3%	29.1%	45.3%
Sommige financiële producten zijn zo ingewikkeld dat ze niet verkocht zouden mogen worden aan particulieren, ook wanneer die goed geïnformeerd zijn over dat product.	De wet kent geen generiek productverbod van complexe financiële producten. Wel zijn er provisieverboden en reclameverboden voor sommige van deze producten. ³⁰ Daarnaast zijn er zorgplichten (onderzoeken, mededelen, waarschuwen etc.) die op de aanbieder (kunnen) rusten.	4.42	1.45	24.9%			75.1%		
				4.8%	8.0%	12.1%	18.3%	29.4%	27.4%
Pensioenen zijn te belangrijk om mensen de vrijheid te geven om zelf te beleggen voor hun pensioen.	Hoewel er veel maatschappelijke en politieke discussie over bestaat, hebben individuen vandaag de dag geen of nauwelijks inspraak in de wijze waarop pensioeninleg in de zogeheten 'eerste en tweede pijler' wordt belegd.	3.64	1.57	46.2%			53.7%		
				11.1%	15.9%	19.1%	19.1%	21.1%	13.6%

De resultaten laten in grote lijnen het volgende zien: bescherming vindt men goed, maar wat men als betutteling ziet, vindt men niet goed.³¹ Het idee dat het casino en de barman zorg moeten betrachten tegen gokverslaving en overmatige drankconsumptie wordt grotendeels omarmd. Minder evident is de steun voor het idee dat pensioen te belangrijk is om aan individuele beslissingen over te laten. Ook het idee dat bepaalde financiële producten te ingewikkeld zijn om aan particulieren – ook als ze goed geïnformeerd zijn – te verkopen, krijgt minder eenduidige reacties. Dat is interessant vergelijkingsmateriaal met de stellingen over de gokverslaving en de dronken cafébezoeker: daar wordt de hoedplicht kennelijk minder betuttelend gevonden dan bij financiële aangelegenheden.

De ene opt-out is de andere niet...

Ook interessant zijn de laatste twee stellingen (zie tabel 4), die laten zien dat het gebruik van opt-outmogelijkheden soms wel en soms niet wordt gewaardeerd.³² Als de bank standaard de mogelijkheden van de betaalpas beperkt om de klant (en de bank zelf) te beschermen tegen het leeghalen van de rekening buiten Europa, dan bestaat daar overwegend waardering voor. Kennelijk wordt dit opgevat als welwillend altruïsme van de bank (mede) in het belang van de klant. Er bestaat

²⁸ Art. 252 lid 1 aanhef en onder 1 Sr; art. 20 lid 5 Drank- en Horecawet.

²⁹ Art. 4a lid 1 Wet op de Kansspelen. Zie voor Holland Casino m.n. art. 12 jo artikel 15 Beschikking Casinospelen, uitgewerkt in art. 11 en 12 Huisreglement.

³⁰ Bijv. art. 86c BGfo (provisieverbod); art. 56a BGfo (reclameverbod); art. 4:23, 24 en 24a Wft (zorgplicht).

³¹ Vgl. L.A. Reisch en C.R. Sunstein, 'Do Europeans like nudges?', *Judgment and Decision Making* 2016, p. 310 e.v. en C.R. Sunstein, L.A. Reisch en J. Rauber, 'A worldwide consensus on nudging? Not quite, but almost', *Regulation & Governance* 2017 p. 3 e.v., waarin vergelijkend surveyonderzoek wordt gerapporteerd dat toont dat zacht paternalisme in de vorm van informeren en waarschuwen in de westerse wereld op steun van burgers kan rekenen, maar dat die instemming snel slinkt naarmate de vorm dwingender wordt en dus naar harder paternalisme neigt.

³² Vgl. ook C.R. Sunstein, L.A. Reisch en J. Rauber, 'A worldwide consensus on nudging? Not quite, but almost', *Regulation & Governance* 2017 p. 3 e.v.

daarentegen in het geheel géén waardering voor de ongewilde verhoging van een betaling aan een goed doel, hoewel er een opt-outmogelijkheid wordt gegeven. Hier is de opt-outconstructie evident niet in het belang van de klant, maar in het belang van de incassant, en dat doet kennelijk de balans doorslaan naar de andere kant. De intentie waarmee de derde een opt-outsituatie creëert, is dus van invloed op de mate waarin de respondent de keuzearchitectuur acceptabel vindt.

Tabel 4		Wat zeggen de respondenten?							
		Gem.	SD	Volledig oneens	Grotendeels oneens	Beetje oneens	Beetje eens	Grotendeels eens	Volledig eens
Het is goed dat banken standaard de mogelijkheid om buiten Europa te betalen met je betaalpas uitzet.	In 2012 gingen banken ertoe over om de betaalpas standaard 'uit te zetten' voor gebruik buiten Europa, om grote schade door skimming te voorkomen. Klanten moeten de pas 'aanzetten' voor ze op reis gaan. De grondslag voor het 'opt in' systeem zijn de contractuele voorwaarden tussen bank en klant.	4.39	1.64	26.9%			73.1%		
				8.5%	9.6%	8.8%	14.8%	23.9%	34.4%
Het is prima als een goed doel waar je automatisch geld naar overmaakt, aankondigt eenmalig het bedrag te verhogen tenzij je op tijd bezwaar maakt.	Een verbintenis tot betaling aan een goed doel veronderstelt instemming; wellicht is die via algemene voorwaarden verkregen, maar anders mag dat niet. ³³	1.97	1.54	82.1%			17.9%		
				61.5%	14.8%	5.8%	7.0%	4.8%	6.1%

3. Bespreking en conclusie

Deze korte bijdrage verkende het spanningsveld tussen eigen verantwoordelijkheid enerzijds en bescherming tegen verkeerde keuzes anderzijds. We legden aan een representatieve steekproef van personen een aantal stellingen voor om te toetsen hoe zij oordelen over de keuzes die het recht in dat spanningsveld maakt en om te bezien of we een verband konden aantonen tussen 'persoonlijke wereldvisie' en de oordelen over die stellingen.

[2875] Wat we ook hebben gedaan, maar daarover hebben we niet gerapporteerd in deze korte bijdrage, is de toetsing van de bruikbaarheid van een aantal standaardmaten voor 'wereldvisie'; zo konden we onderzoeken of er een verband is tussen hoe respondenten de wereld om zich heen beleven en hoe zij oordelen over rechtsregels in het spanningsveld tussen autonomie en bescherming. We verwijzen naar de langere versie van deze bijdrage voor de lezer die daarin is geïnteresseerd.

In deze bijdrage rapporteerden we hoe burgers oordelen over de voorgelegde stellingen en dus indirect over het recht.³⁴ Daarover merken we allereerst op dat onze studie uiteraard beperkingen kent. Het moge duidelijk zijn dat het hier gaat om een kwantitatief onderzoek, verricht aan de hand van vragenlijsten, naar opinies over het spanningsveld tussen eigen verantwoordelijkheid en bescherming tegen verkeerde keuzes. Dat betekent in de eerste plaats dat de gangbare beperkingen gelden die bij dit soort onderzoek met behulp van vragenlijsten aan de orde zijn. Het is niet mogelijk om, zoals bij kwalitatief onderzoek, te komen tot diep inzicht in motieven van respondenten of om, zoals bij experimenteel onderzoek, een of meerdere factoren te isoleren om met grote precisie uitspraken te doen over causale mechanismen. Ook pretenderen we niet dat we alle mogelijke gevallen van het spanningsveld in kaart te hebben gebracht. Daar staat tegenover dat de kennis die het onderhavige type onderzoek te bieden heeft, een vorm van representatieve 'feedback' kan geven aan wetgever en rechter als het gaat om de afstand tussen het recht zoals het is en wat burgers daarvan vinden.

³³ Een milieuorganisatie ging in 2013 eenzijdig over tot verhoging van de automatische girale incasso van donaties, met de mogelijkheid van 'opt out' door donateurs.

³⁴ Zie over de reden voor de indirecte vraagstelling hiervoor nt. 9.

Eigen verantwoordelijkheid en persoonlijke wereldvisie

Willem van Boom, Helen Pluut, Jean-Pierre van der Rest *

1. Inleiding

In een eerdere bijdrage verkenden wij de vraag hoe ‘gewone mensen’ denken over de toedeling en verdeling van verantwoordelijkheden en risico’s in een aantal aansprakelijkheidsrechtelijke casus.¹ Die verkenning had als doel het vergroten van onze kennis van de onder burgers levende rechtsovertuigingen over civielrechtelijke verhoudingen. Met dit artikel willen we op een vergelijkbare manier kijken naar het spanningsveld tussen enerzijds eigen verantwoordelijkheid en anderzijds bescherming tegen verkeerde keuzes door bijvoorbeeld overheid of derden. Moeten mensen zichzelf redden of rust op iemand anders zoals een poortwachter, een hoeder of een overheidsinstelling de zorgplicht om ze te behoeden voor verkeerde keuzes? We stelden onszelf twee vragen: (1) wat vinden burgers van de keuzes die het recht maakt waar het gaat om het vraagstuk ‘eigen verantwoordelijkheid en bescherming tegen verkeerde keuzes’? En (2) welke invloed gaat uit van de ‘persoonlijke wereldvisie’ van de respondent bij zijn oordeelsvorming? Om deze twee vragen te beantwoorden, legden we een vragenlijst voor aan een steekproef van de bevolking. Daarin werd een aantal stellingen voorgelegd over het genoemde spanningsveld tussen eigen verantwoordelijkheid en bescherming. Die stellingen betroffen materie waar het recht een uitgesproken oordeel over heeft. Dat leverde dus als het ware een opiniepeiling op over het recht. Bovendien stelden we vragen die verschillende dimensies van de ‘persoonlijke wereldvisie’ van de respondenten probeerden te vangen. Dat stelde ons in staat te zoeken naar mogelijke verbanden tussen de geuite opinies en de ‘wereldvisie’ van de betreffende respondent. De uitkomsten van ons onderzoek zijn gemengd: we krijgen wel een goed beeld van wat burgers vinden van een aantal situaties waarin spanning bestaat tussen eigen verantwoordelijkheid en beschermingsbehoefte, maar de koppeling met hun ‘persoonlijke wereldvisie’ is veel minder eenduidig. Dat laatste is in tegenspraak met buitenlands onderzoek over de invloed van die ‘wereldvisie’ op juridisch relevante oordeelsvorming. Beide bevindingen worden in dit artikel gerapporteerd. In § 2 bespreken we de opinies over het bedoelde spanningsveld en in § 3 de bevindingen over mogelijke verbanden tussen de opinies en de persoonlijke wereldvisie, steeds tegen de achtergrond van het recht en de bestaande theorievorming. In § 4 bespreken we onze bevindingen.

2. Opinies over eigen verantwoordelijkheid

2.1. Inleiding

Als we zeggen dat een gebeurtenis de ‘eigen verantwoordelijkheid’ van de betrokken persoon betreft omdat die gebeurtenis voortvloeit uit de eigen keuzes die deze persoon in vrijheid heeft

---

• De auteurs zijn werkzaam bij de Leiden Law School. Willem van Boom is aldaar hoogleraar civiel recht, Helen Pluut is universitair hoofddocent organisatiepsychologie en Jean-Pierre van der Rest is hoogleraar bedrijfswetenschappen. Financiële ondersteuning voor deze bijdrage werd verzorgd door het Leids Universitair Fonds. Onderzoekondersteuning werd verleend door Mariska Hoppers, Marleen van Putten en Jos Meester. De dataset behorend bij deze bijdrage is te raadplegen in de DANS-EASY database <https://doi.org/10.17026/dans-z6r-5mcf>. Deze bijdrage is de uitgebreidere versie van ‘Eigen verantwoordelijkheid of bescherming tegen verkeerde keuzes? Een kleine opiniepeiling’ (*NJB* 2019/38, p. 2869 e.v.).

¹ W.H. van Boom, H. Pluut en J.I. van der Rest, ‘Burgers over burgerlijk recht - Hoe gewone mensen denken over het toedelen van verantwoordelijkheden en verdelen van schade in civielrechtelijke casus’, *Ars Aequi* 2018, p. 105 e.v.

gemaakt, dan benadrukken we de normatieve koppeling tussen de autonome individuele keuze en de gehoudenheid om de uitkomsten van die keuze – positief of negatief – te dragen.

Vindt iemand het belangrijk dat individuen die verantwoordelijkheid voor hun eigen keuzes dragen, dan kunnen we zeggen dat die persoon een bepaalde visie op de wereld heeft waarin individuele *autonomie* én verantwoordelijkheid belangrijke waarden zijn. Die ‘wereldvisie’ is waarschijnlijk niet deterministisch maar stelt juist de individuele vrije wil en lotsbestemming centraal. In de meest zuivere vorm zal die ‘visie’ waarschijnlijk leiden tot het standpunt dat eenieder vrij maar tegelijk ook verantwoordelijk is om zijn eigen toekomst vorm te geven en dus dat wie zijn billen brandt op de blaren moet zitten. Autonomie wordt daarom ook wel gedefinieerd als het fundamentele recht van individuen om hun eigen lot te bepalen door middel van hun handelen uit vrije wil. Als een individu een volgroeid vermogen heeft om zijn wil te bepalen, dan wordt hij geacht wilsbekwaam en handelingsbekwaam te zijn, maar ook eindverantwoordelijk voor zijn eigen beslissingen en daden. De ultieme consequentie van dat uitgangspunt zou bijvoorbeeld kunnen zijn dat verslavingen en obesitas een persoonlijke verantwoordelijkheid zijn en dus dat daarvoor eenvoudig een hogere zorgpremie voor ‘levensstijlkeuzes’ in rekening gebracht zou kunnen worden. Of dat een individu of een bedrijf dat financieel aan de grond zit, gewoon gebonden is aan de welbewuste instemming met een geldlening tegen een torenhoge woekerrente. Een in vrijheid genomen beslissing leidt in die ‘wereldvisie’ tot gebondenheid, ook als die gebondenheid bezwarend is.

Tegenover de nadruk op eigen verantwoordelijkheid en autonomie staat ‘paternalisme’, de bescherming door het recht tegen ‘verkeerde keuzes in het leven’. Van oudsher kennen we bijvoorbeeld de goedbedoelde vermogensbescherming van minderjarigen, geestelijk gestoorden en verslaafden tegen de gevolgen van het handelen onder invloed van hun eigen beperkingen. De bescherming van menselijke waardigheid tegen uitbuiting van hun geestelijke zwakte of economisch precare positie die we zien in het verbod van mensenhandel, orgaanhandel en (commercieel) draagmoederschap, alsmede in de regulering van de gokindustrie, wordt door sommigen ook onder ‘paternalisme’ geschaard. Nemen we al deze verschijningsvormen bij elkaar, dan kan men ten minste drie vormen van paternalisme onderscheiden: een gedwongen ingreep in een beslissing van een persoon om te voorkomen dat deze *zichzelf* schade berokkent; een ingreep om welzijn, geluk, belangen, behoeften of waarden van de betrokken beslisser te beschermen; een toe-eigening door de overheid van het recht om te bepalen wat het beste is voor de beslisser omdat deze niet in staat wordt geacht dat zelf te bepalen.²

Het recht is niet eenduidig waar het gaat om de balans tussen eigen verantwoordelijkheid en de bescherming tegen ‘verkeerde keuzes’. Vaak staat de eigen verantwoordelijkheid voorop. Soms biedt het recht bescherming in de vorm van ‘hard’ of ‘zacht’ paternalisme waar eigen verantwoordelijkheid om bepaalde redenen niet werkt of niet afdoende wordt gevonden. Het paternalisme is ‘hard’ als het recht iets rondt verbiedt omdat het een ‘verkeerde keuze’ oplevert. Bedrijfsmatige verstrekking van alcoholhoudende drank aan personen waarvan niet is vastgesteld dat zij 18 jaar of ouder zijn, is verboden.³ Het is ook verboden om zich tegen betaling van een commercieel tarief als orgaandonor aan te bieden.⁴ Van ‘zwak paternalisme’ is sprake als het recht gebruikmaakt van ‘drempels en duwtjes’. Dit zijn min of meer subtiele handelingen die niet rechtstreeks ingrijpen in het beslissingsproces van de beschermeling maar hem wel proberen te beïnvloeden. Denk aan waarschuwingen, die niet verbieden maar wel proberen te duwen in de richting van een ‘goede’ beslissing.⁵

² Zie nader de discussie en classificaties bij W.H. van Boom en A. Ogus, ‘Introducing, Defining and Balancing ‘Autonomy versus Paternalism’’, in: A. Ogus en W.H. van Boom (red.), *Juxtaposing Autonomy and Paternalism in Private Law*, Oxford: Hart Publishing 2011, p. 1 e.v.

³ Art. 20 Drank- en Horecawet.

⁴ Art. 2 jo. 32 van de Wet op de orgaandonatie.

⁵ R.H. Thaler en C.R. Sunstein, *Nudge - Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness*, New Haven: Yale University Press 2008, spreken van ‘nudging’.

2.2. Opzet en uitkomsten

Het recht is dus niet eenduidig: soms bescherming, maar vaak ook niet. En wat vinden burgers van de keuzes die het recht maakt waar het gaat om eigen verantwoordelijkheid tegenover bescherming tegen verkeerde keuzes? We verkenden dit onder een steekproef van de bevolking.⁶ De vragenlijst bestond uit drie delen: het deel dat we in deze § 2 rapporteren, het deel dat we in § 3 rapporteren en een kort deel met vragen over de persoonskenmerken van de respondenten (geslacht, leeftijd, opleiding, geloofsovertuiging, inkomen, werksituatie en politieke voorkeur).

De respondenten kregen een aantal stellingen voorgelegd over het spanningsveld tussen ‘eigen verantwoordelijkheid en bescherming tegen verkeerde keuzes’.⁷ De stellingen betreffen vooral onderwerpen waarover het recht al duidelijke keuzes heeft gemaakt. De respondenten werd gevraagd om aan te geven in hoeverre zij deze stellingen onderschreven en dus in hoeverre zij meenden dat personen zelf verantwoordelijkheid dienen te dragen voor hun beslissingen.⁸ Daarbij werden zij geïnstrueerd dat het om hun persoonlijk oordeel ging (‘wat u rechtvaardig vindt’) en niet om hun kennis van het recht.⁹ De respondenten gaven hun antwoord steeds op een schaal van één tot zes, van ‘volledig mee oneens’ tot ‘volledig mee eens’. De stellingen werden in willekeurige volgorde aan respondenten voorgelegd, maar onze veronderstelling was dat de stellingen op een bepaalde manier ‘clusterden’. Dat wil zeggen dat wij op basis van de hiervoor bedoelde discussie over eigen verantwoordelijkheid, autonomie en paternalisme, een aantal met elkaar samenhangende stellingen formuleerden.

Hierna rapporteren we de reacties op de voorgelegde stellingen, steeds in de clusters waarvan wij bij aanvang meenden dat ze thuishoorden. We vermelden volledigheidshalve dat analyse van de data liet zien dat de respondenten soms een andere clustering van de stellingen ervoeren; dat wordt hierna waar relevant nog besproken. We denken dat het voor de rapportage van onze bevindingen niet uitmaakt, maar voor vervolgonderzoek is het wel een zinvolle toevoeging.¹⁰

Twee algemene stellingen

De eerste twee stellingen die hier worden gerapporteerd, zien op de uiterste consequentie van het idee van ‘eigen verantwoordelijkheid’. Als mensen hun eigen bestemming formuleren en verantwoordelijkheid dragen voor het pad daarnaartoe, moeten ze voor zichzelf opkomen en niet op de overheid vertrouwen. En als mensen in autonomie beslissingen kunnen nemen over die bestemming, dan geldt waarschijnlijk ook dat *verslavingen* het gevolg van vrije keuze zijn.¹¹ Daarover legden we dus twee stellingen voor. Tabel 1 laat de antwoorden zien; de eerste kolom toont de stelling, de tweede kolom de eventueel toepasselijke rechtsregel(s) en de kolommen die volgen tonen de spreiding van de antwoorden, waarbij de verticale stippellijn de scheiding markeert tussen ‘oneens’ en ‘eens’. De antwoorden laten een mooie spreiding zien. Als we de algemene stelling

⁶ Onze vragenlijst werd met behulp van een gestratificeerde gewogen steekproef onder 602 Nederlandse burgers voorgelegd. De steekproeftrekking en enquêtering werden verzorgd door een onderzoeksbureau (opdrachtnemer CG Selecties, uitvoering conform ISO 20252). Respondenten kregen een kleine vergoeding voor het invullen van de vragenlijst. Respondenten met juridische voorkennis werden uit de steekproef verwijderd. Appendix 1 geeft een beschrijving van de data en nadere analyse van de steekproef.

⁷ Het ging om in totaal 17 stellingen. Daarvan rapporteren we er in deze bijdrage 16. Eén stelling (‘het moet toegestaan zijn om je ziel te verkopen’) was bedoeld om te verkennen of die stelling een bijzondere positie toekwam. Het was niet opmerkelijk dat de overgrote meerderheid (ongeveer 80%) de stelling verwerpt; wel was het opmerkelijk dat de stelling clustert met stellingen rondom gezondheidsbeslissingen (zie Appendix 2, Tabel A4).

⁸ Om invloed van eventuele status quo bias of autoriteitsgevoeligheid te voorkomen, werd niet gevraagd ‘wat vindt u van de wet/bepaling x die bepaalt dat...’. De vorm van stellingen werd gebruikt om zuivere opinies over de inhoud van de betreffende rechtsregel te peilen.

⁹ Zij werden tevens gerustgesteld over de aard van de vragen: ‘Het kan zijn dat de stellingen wat vreemd op u overkomen en anders zijn dan u gewend bent. Wij vragen u toch om zo goed mogelijk een eigen mening hierover te geven’.

¹⁰ We verwijzen naar Appendix 2.

¹¹ Zie nt. 2.

voorleggen ‘Mensen moeten voor zichzelf opkomen, dat is geen taak van de overheid’, zijn de respondenten in overwegende mate geneigd om het met de stelling eens te zijn. Iets meer verdeeldheid zien we bij een algemene stelling ‘Verslavingen ontstaan door vrije keuze’. Die roept dus iets uiteenloper reacties op.

De stelling	Wat zeggen de respondenten?								
	Gem.	SD	Volledig oneens	Grotendeels oneens	Beetje oneens	Beetje eens	Grotendeels eens	Volledig eens	
Mensen moeten voor zichzelf opkomen, dat is geen taak van de overheid.	3.70	1.39	44.0%				56.0%		
			6.5%	14.0%	23.6%	24.9%	20.4%	10.6%	
Verslavingen ontstaan door vrije keuze.	3.61	1.55	48.8%				51.2%		
			12.0%	14.5%	19.4%	22.8%	17.9%	13.5%	

Stellingen over bescherming

We legden acht stellingen voor over het spanningsveld tussen ‘eigen verantwoordelijkheid en bescherming tegen verkeerde keuzes’, waarbij het recht een duidelijke positie heeft ingenomen over de materie. In tabel 2 rapporteren we de volledige uitkomsten. Links de stelling en daarna een korte weergave van het geldend recht, zodat kan worden gekeken waar burger en recht convergeren en waar niet.

De stelling	Wat zegt het recht?	Wat zeggen de respondenten?								
		Gem.	SD	Volledig oneens	Grotendeels oneens	Beetje oneens	Beetje eens	Grotendeels eens	Volledig eens	
Als een bedrijf wilens en wetens krediet opneemt tegen een enorm hoge rente, dan moet het bedrijf niet zeuren en gewoon betalen.	Voor geldleningen aan bedrijven geldt geen wettelijk renteplafond en dus is contractsvrijheid de hoofdregel. Niet zeuren dus.	5.06	1.14	10.1%				89.9%		
				1.2%	3.5%	5.5%	13.5%	30.7%	45.7%	
Als een consument wilens en wetens krediet opneemt tegen een enorm hoge rente, dan moet die consument niet zeuren en gewoon betalen.	Hier geldt een wettelijk rentemaximum, waar de consument een beroep op kan doen. Betaling van het meerdere is onverschuldigd. ¹²	4.79	1.30	15.0%				85.0%		
				2.8%	4.8%	7.3%	18.6%	28.7%	37.7%	
Mensen zijn prima in staat om opdringerige verkopers aan de deur zelf af te poeieren.	Dat is het uitgangspunt sinds de afschaffing van de registratieplicht voor colporteurs. Iemand die weigert weg te gaan, pleegt een agressieve handelspraktijk. ¹³	3.59	1.47	48.8%				51.2%		
				7.6%	18.9%	22.3%	20.9%	18.4%	11.8%	
Iemand die schulden maakt waarvan hij weet dat hij ze niet kan betalen, hoort achter tralies.	Dat kan onder aanvullende omstandigheden eenvoudige of bedrieglijke bankbreuk opleveren (art. 340 Sr e.v.). Hoewel strafbaar, vindt zelden vervolging plaats.	3.18	1.55	56.8%				43.2%		
				18.3%	19.1%	19.4%	20.9%	14.1%	8.1%	
Mensen met overgewicht zouden een hogere zorgpremie moeten betalen om de hogere kosten te dekken. ¹⁴	De premie zorgverzekeringswet is gelijk voor elke verzekeringsplichtige, ongeacht gezondheidstoestand. ¹⁵	2.67*	1.51	67.4%				32.6%		
				31.7%*	19.6%	16.1%	19.6%	9.0%	4.0%	
Alcoholgebruik moet toegestaan zijn vanaf 16 jaar.	Bedrijfsmatige verstrekking van alcoholhoudende drank aan personen waarvan niet is vastgesteld dat zij 18 jaar of	2.58*	1.68	68.4%				31.6%		
				40.7%*	16.3%	11.5%	14.6%	9.6%*	7.3%	

¹² Zie art. 7:76 lid 2 BW en het Besluit Kredietvergoeding.

¹³ Zie art. 6:193i aanhef en onder b BW.

¹⁴ Uit eerder enquêteonderzoek volgde dat mensen eerder voorstander zijn van een eigen bijdrage aan zorgkosten wanneer deze het gevolg zijn van een ongezonde leefstijl; ‘Meningen over een eigen bijdrage voor verschillende zorgkosten, CBS-bevolkingstrends juli 2015/13. Overigens werd in dit onderzoek niet rechtstreeks gevraagd naar overgewicht en zorgkosten.

¹⁵ Zie art. 3 jo. Art. 16-17 Zorgverzekeringswet.

	ouder zijn, is verboden per 1 januari 2014. ¹⁶								
Het zou volwassenen gewoon toegestaan moeten zijn om een orgaan dat ze kunnen missen, te verkopen.	Het is verboden om zich tegen betaling van een commercieel tarief als orgaandonor aan te bieden. Het contract is nietig en een strafsancie dreigt voor de betrokkenen. ¹⁷	2.47	1.56	70.9%			29.1%		
				40.5%	18.8%	11.6%	16.1%	8.5%	4.5%
Personen vanaf 16 jaar zouden zelf de keuze moeten mogen maken om plastische chirurgie te ondergaan.	Wettelijk is dit een vrije keuze van de persoon van 16 jaar of ouder. Plastisch chirurgen stellen zich echter terughoudend op. ¹⁸	2.45	1.47	74.8%			25.2%		
				35.9%	23.6%	15.3%	14.3%	7.0%	4.0%

Als we de antwoorden van onze respondenten bekijken, blijkt dat de stellingen nader onderverdeeld kunnen worden in twee clusters: een cluster 'economische beslissingen' en een cluster 'gezondheidsgerelateerde beslissingen'.¹⁹ Het beeld lijkt te zijn dat bij het eerste cluster de autonomie meer vooropstaat dan bij het tweede.

De eerste twee stellingen zien op geldlening tegen woekerrente; de ondervraagden menen in meerderheid dat bedrijven niet moeten zeuren over een enorm hoge rente. Opmerkelijk genoeg zijn onze respondenten min of meer diezelfde opvatting toegedaan wat betreft consumenten, terwijl het recht daar toch echt anders over denkt. Consumentenkrediet kent wettelijke renteplafonds.²⁰ Genuanceerder zijn onze respondenten over de vraag of mensen prima in staat zijn om lastige colporteurs af te poeieren. De wet gaat daar wel vanuit; sinds de deregulering van het colportagestelsel²¹ is het iedereen toegestaan om aan te bellen en een verkooppraatje te beginnen. Alleen iemand die weigert weg te gaan, pleegt een verboden 'agressieve handelspraktijk'.²² Ook genuanceerd zijn onze respondenten over de vraag of iemand die schulden maakt waarvan hij weet dat hij ze niet kan betalen, achter de tralies behoort. Gelukkig maar, want hoewel dergelijk gedrag onder aanvullende omstandigheden eenvoudige of bedrieglijke bankbreuk kan opleveren (art. 340 Sr e.v.), vindt zelden vervolging plaats, laat staan dat er gevangenisstraf voor wordt uitgedeeld. Meer uitgesproken zijn de opinies over gezondheidsgerelateerde vraagstukken; kennelijk menen onze respondenten dat bij dat soort vraagstukken een bepaalde mate van paternalisme gerechtvaardigd is. Zo menen de ondervraagden in meerderheid dat de zorgpremie voor obese personen niet hoger zou moeten zijn dan voor anderen. Oftewel, daar waar de zorgpremie wettelijk gezien een gelijk bedrag voor iedereen is, ongeacht gezondheidstoestand²³ (en de zorgkosten voor het overige vooral via inkomensafhankelijke solidariteitsheffing worden opgebracht), zijn onze respondenten in meerderheid overtuigd van de juistheid daarvan. Ook uitgesproken is de steun voor het alcoholverbod voor minderjarigen, althans de meerderheid van de ondervraagden meent dat 16 jaar niet de juiste leeftijdsgrens is voor alcoholgebruik.²⁴ Ten slotte meent een grote meerderheid – in lijn met de wet²⁵ – dat de vrijwillige verkoop van organen die gemist kunnen worden, niet

¹⁶ Zie nt. 3.

¹⁷ Zie nt. 4.

¹⁸ Zie art. 7:450 lid 2 BW. Daartegenover staat par. 3.2 onder f Leidraad plastische chirurgie en esthetische behandelingen in particuliere klinieken van de Nederlandse Vereniging voor Plastische Chirurgie (NVPC), waar de Nederlandse Vereniging Cosmetische Geneeskunde (NVCG) zich aan heeft geconformeerd (bijv. Regionaal Tuchtcollege voor de Gezondheidszorg Amsterdam 25 april 2017, ECLI:NL:TGZRAMS:2017:41).

¹⁹ Zie Appendix 2 voor de nadere toelichting op de clustering.

²⁰ Zie nt. 12.

²¹ Wet van 7 september 1973, houdende regelen tot het tegengaan van misbruiken bij colportage, Stb. 1973, 438 (Colportagewet). Deze wet is inmiddels ingetrokken. De registratie-eis voor colporteurs verviel al in 1989 (Stb. 1989, 301).

²² Zie nt. 13. Overigens bestaat er natuurlijk wel een bedenktijd bij aankopen gedaan aan de voordeur (zie thans art. 6:230o BW); die bedenktijd strekt ook tot bescherming van consumenten die zich overvallen voelden door het gesprek.

²³ Zie nt. 15.

²⁴ Art. 20 Drank- en Horecawet.

²⁵ Art. 2 jo. 32 van de Wet op de orgaandonatie.

toegestaan moet worden. Echter, de meerderheid vindt wel dat de leeftijdsgrens voor beslissingen over plastische chirurgie wat omhoog kan.

Wiens verantwoordelijkheid?

Vervolgens legden we een aantal stellingen voor die de onderliggende vraag gemeen hadden of iemand *zelf* verantwoordelijkheid moest dragen voor zijn eigen welzijn of dat iemand *anders* als ‘hoeder’ daar (mede) verantwoordelijk voor was. In tabel 3 rapporteren we de resultaten.²⁶

Tabel 3		Wat zeggen de respondenten?							
		Gem.	SD	Volledig oneens	Grotendeels oneens	Beetje oneens	Beetje eens	Grotendeels eens	Volledig eens
De stelling	Wat zegt het recht?	5.08	1.28	12.0%			88.0%		
				2.5%	4.8%	4.7%	10.6%	25.2%	52.2%
Een barman die merkt dat een klant dronken is, moet niet meer schenken aan die klant.	De wet verbiedt het toelaten van en schenken aan een persoon in kennelijke staat van dronkenschap. ²⁷	4.97	1.28	13.3%			86.7%		
				2.5%	4.7%	6.1%	12.3%	29.1%	45.3%
Het is goed dat casino's verplicht zijn om klanten goed in de gaten te houden om gokverslaving tijdig te ontdekken.	Sinds 2012 bestaat inderdaad een dergelijke wettelijke zorgplicht. ²⁸	4.42	1.45	24.9%			75.1%		
				4.8%	8.0%	12.1%	18.3%	29.4%	27.4%
Sommige financiële producten zijn zo ingewikkeld dat ze niet verkocht zouden mogen worden aan particulieren, ook wanneer die goed geïnformeerd zijn over dat product.	De wet kent geen generiek productverbod van complexe financiële producten. Wel zijn er provisieverboden en reclameverboden voor sommige van deze producten. ²⁹ Daarnaast zijn er zorgplichten (onderzoeken, mededelen, waarschuwen etc.) die op de aanbieder (kunnen) rusten.	3.64	1.57	46.2%			53.7%		
				11.1%	15.9%	19.1%	19.1%	21.1%	13.6%
Pensioenen zijn te belangrijk om mensen de vrijheid te geven om zelf te beleggen voor hun pensioen.	Hoewel er veel maatschappelijke en politieke discussie over bestaat, hebben individuen vandaag de dag geen of nauwelijks inspraak in de wijze waarop pensioeninleg in de zogeheten 'eerste en tweede pijler' wordt belegd.	3.64	1.57	46.2%			53.7%		
				11.1%	15.9%	19.1%	19.1%	21.1%	13.6%

De resultaten laten in grote lijnen het volgende zien: bescherming vindt men goed, maar wat men als betutteling ziet, vindt men niet goed.³⁰ Het idee dat het casino en de barman zorg moeten betrachten tegen gokverslaving en overmatige drankconsumptie wordt grotendeels omarmd. Minder evident is de steun voor het idee dat pensioen te belangrijk is om aan individuele beslissingen over te laten. Ook het idee dat bepaalde financiële producten te ingewikkeld zijn om aan particulieren – ook als ze goed geïnformeerd zijn – te verkopen, krijgt minder eenduidige reacties. Dat is interessant vergelijkingsmateriaal met de stellingen over de gokverslaving en de dronken cafébezoeker: daar wordt de hoedplicht kennelijk minder betuttelend gevonden dan bij financiële aangelegenheden.

²⁶ We verwijzen naar Appendix 2 voor clusteranalyse waaruit volgt dat respondenten deze stellingen niet allemaal als onderdeel van hetzelfde vraagstuk 'Wiens verantwoordelijkheid?' percipieerden. Met name de stelling over pensioenen clustert niet goed met de andere stellingen.

²⁷ Art. 252 lid 1 aanhef en onder 1 Sr; art. 20 lid 5 Drank- en Horecawet.

²⁸ Art. 4a lid 1 Wet op de Kansspelen. Zie voor Holland Casino m.n. art. 12 jo artikel 15 Beschikking Casinospelen, uitgewerkt in art. 11 en 12 Huisreglement.

²⁹ Bijv. art. 86c BGfo (provisieverbod); art. 56a BGfo (reclameverbod); art. 4:23, 24 en 24a Wft (zorgplicht).

³⁰ Vgl. L.A. Reisch en C.R. Sunstein, 'Do Europeans like nudges?', *Judgment and Decision Making* 2016, p. 310 e.v. en C.R. Sunstein, L.A. Reisch en J. Rauber, 'A worldwide consensus on nudging? Not quite, but almost', *Regulation & Governance* 2017 p. 3 e.v., waarin vergelijkend surveyonderzoek wordt gerapporteerd dat toont dat zacht paternalisme in de vorm van informeren en waarschuwen in de westerse wereld op steun van burgers kan rekenen, maar dat die instemming snel slinkt naarmate de vorm dwingender wordt en dus naar harder paternalisme neigt.

De ene opt-out is de andere niet...

Ook interessant zijn de laatste twee stellingen (zie tabel 4), die laten zien dat het gebruik van opt-outmogelijkheden soms wel en soms niet wordt gewaardeerd.³¹ Als de bank standaard de mogelijkheden van de betaalpas beperkt om de klant (en de bank zelf) te beschermen tegen het leeghalen van de rekening buiten Europa, dan bestaat daar overwegend waardering voor. Kennelijk wordt dit opgevat als welwillend altruïsme van de bank (mede) in het belang van de klant. Er bestaat daarentegen in het geheel géén waardering voor de ongewilde verhoging van een betaling aan een goed doel, hoewel er een opt-outmogelijkheid wordt gegeven. Hier is de opt-outconstructie evident niet in het belang van de klant, maar in het belang van de incassant, en dat doet kennelijk de balans doorslaan naar de andere kant. De intentie waarmee de derde een opt-outsituatie creëert, is dus van invloed op de mate waarin de respondent de keuzearchitectuur acceptabel vindt.

Tabel 4

De stelling	Wat zegt het recht?	Wat zeggen de respondenten?							
		Gem.	SD	Volledig oneens	Grotendeels oneens	Beetje oneens	Beetje eens	Grotendeels eens	Volledig eens
Het is goed dat banken standaard de mogelijkheid om buiten Europa te betalen met je betaalpas uitzet.	In 2012 gingen banken ertoe over om de betaalpas standaard 'uit te zetten' voor gebruik buiten Europa, om grote schade door skimming te voorkomen. Klanten moeten de pas 'aanzetten' voor ze op reis gaan. De grondslag voor het 'opt in' systeem zijn de contractuele voorwaarden tussen bank en klant.	4.39	1.64	26.9%			73.1%		
				8.5%	9.6%	8.8%	14.8%	23.9%	34.4%
Het is prima als een goed doel waar je automatisch geld naar overmaakt, aankondigt eenmalig het bedrag te verhogen tenzij je op tijd bezwaar maakt.	Een verbintenis tot betaling aan een goed doel veronderstelt instemming; wellicht is die via algemene voorwaarden verkregen, maar anders mag dat niet. ³²	1.97	1.54	82.1%			17.9%		
				61.5%	14.8%	5.8%	7.0%	4.8%	6.1%

3. Persoonlijke wereldvisie

3.1. Achtergrond

In de vorige paragraaf werd casuïstiek behandeld van de keuzes die het recht maakt waar het gaat om eigen verantwoordelijkheid tegenover bescherming tegen verkeerde keuzes. Duidelijk werd dat in de gevallen waarin vermogensbescherming een rol speelt, onze respondenten genuanceerd oordelen maar zij niettemin gemiddeld genomen de autonomie het vaak laten winnen van de beschermingsgedachte. Dat is anders als het gaat over de stellingen over gezondheidsgerelateerde kwesties. Onze respondenten leken bereid om bij die vraagstukken juist bescherming te verkiezen boven eigen verantwoordelijkheid. De volgende stap was beantwoording van de vraag welke invloed uitgaat van de persoonlijke wereldvisie van de burger bij zijn oordeelsvorming. Om die vraag te beantwoorden, moeten we eerst uiteenzetten hoe het begrip 'persoonlijke wereldvisie' kan worden verstaan.

³¹ Vgl. ook C.R. Sunstein, L.A. Reisch en J. Rauber, 'A worldwide consensus on nudging? Not quite, but almost', *Regulation & Governance* 2017 p. 3 e.v.

³² Een milieuorganisatie ging in 2013 eenzijdig over tot verhoging van de automatische girale incasso van donaties, met de mogelijkheid van 'opt out' door donateurs.

We knopen hier onder meer aan bij de onderzoekslijnen die voortgekomen zijn uit de overwegend Amerikaanse literatuur rondom de zogeheten ‘cultural theory’.³³ Deze theorie is gebaseerd op het idee dat elk persoon de wereld om zich heen beziet en beoordeelt aan de hand van een blik op de wereld die wordt bepaald door een aantal fundamentele, cultureel bepaalde uitgangspunten en waarden. Op basis van dit idee worden mensen aan de hand van vragen die zij beantwoorden, ‘gemeten’ aan een meetlat voor een bepaalde ‘blik op de wereld’. Veelgebruikte ‘meetlaten’ zijn autoritarisme, individualisme en hiërarchie.³⁴ Bijvoorbeeld: iemand die hoog scoort op de schaal voor individualisme zal vermoedelijk veel waarde hechten aan eigen verantwoordelijkheid en weinig betutteling.

Door de jaren heen hebben verschillende onderzoekers in uiteenlopende disciplines gepoogd om deze onderzoekslijn verder te ontwikkelen en toe te passen. Bovendien vindt men mengvormen in deze onderzoekslijnen, bijvoorbeeld onderzoek dat gebruikmaakt van een schaal voor de neiging van personen om autoritarisme te omarmen waarbij ook politieke voorkeur wordt betrokken (‘right-wing authoritarianism’ (RWA)).³⁵ Zo is er onderzoek dat vergelijkingen maakt tussen verschillende landen of (sub-)culturen op waarden zoals individualisme, collectivisme, solidariteit, hiërarchie, autoritarisme, conservatisme en libertarisme.³⁶ Deze maten voor ‘persoonlijke wereldvisie’ zijn ook interessant gebleken voor juridisch-empirisch onderzoek. Zo is in de Verenigde Staten van Amerika een literatuurstroming ontstaan rondom de zogenaamde ‘World View’, waarbij de individuele scores op deze schalen in verband worden gebracht met oordelen van individuen over juridisch relevante kwesties zoals vrijheid van meningsuiting, abortus, reguleringsvragen en economische solidariteit.³⁷ Als we het hebben over het begrip ‘persoonlijke wereldvisie’, dan moeten we vooropstellen dat elke maat maar één dimensie geeft van hoe mensen tegen de wereld aankijken. Een persoon heeft niet één wereldvisie, maar waarschijnlijk meerdere, en die kunnen maar hoeven niet te convergeren. Net zoals men bij personen hun gewicht én hun lichaamslengte kan meten, kan men bij personen meten hoezeer zij hechten aan autoriteitsargumenten (‘autoritarisme’) of hoezeer zij hechten aan tradities en de status quo (‘moreel conservatisme’).

³³ ‘Cultural Theory’ (grondleggers Douglas en Wildavsky; zie bijv. M. Douglas en A. Wildavsky, *Risk and culture: An essay on the selection of technological and environmental dangers*, Univ. of California Press 1983) wordt ook wel aangeduid als ‘Grid-Group’ theorie. De term ‘grid’ staat voor beperkingen door (sociale) regels (*hoe moet ik mij gedragen?*), de term ‘group’ staat voor binding aan een sociale eenheid (*wie ben ik?*). Zie de korte beschrijving bij T. Bale, ‘Towards a ‘Cultural Theory’ of Parliamentary Party Groups’, *J. of Legislative Studies* 1997, p. 27; D.D. Caulkins, ‘Is Mary Douglas’ Grid/Group Analysis Useful for Cross-Cultural Research?’, *Cross-Cultural Research* 1999, p. 108 e.v.

³⁴ Deze groepen kunnen binnen die twee dimensies van ‘grid’ en ‘group’ worden geplaatst. Een persoon die hoog scoort op de hiërarchische blik op de wereld, valt in de categorie ‘high grid’ en ‘high group’. Een persoon die hoog scoort op ‘individualisme’ zal dus juist laaggeplaatst worden op ‘grid’ en ‘group’.

³⁵ B. Altemeyer, *Right-Wing Authoritarianism*, University of Manitoba Press 1981. Vgl. B. Altemeyer, ‘The other “authoritarian personality”’, *Advances in experimental social psychology* 1998, p. 47 e.v.

³⁶ Het standaardwerk is G. Hofstede, *Culture’s consequences*, Thousand Oaks: Sage 2001. Daarnaast kan het werk van S.H. Schwartz worden genoemd; zie bijv. S.H. Schwartz, ‘A theory of cultural values and some implications for work’, *Applied psychology* 1999, p. 23 e.v. Zie voor discussie bijv. M. Siems, *Comparative Law*, Cambridge: Cambridge University Press 2014, p. 309 e.v. Grote projecten zoals de *World Values Studies*, de *European Values Studies* en de *European Social Survey* geven de uitkomsten van vergelijkende en longitudinaal politicologisch en sociologisch enquêteonderzoek naar verschil in culturele ‘waarden’ tussen verschillende landen. Zie www.worldvaluessurvey.org, www.europeanvaluesstudy.eu en www.europeansocialsurvey.org. De resultaten daarvan werden vervolgens weer onderwerp van vergelijkend ‘Grid-Group’ onderzoek; bijv. S.-K. Chai, M. Liu en M.-S. Kom, ‘Cultural Comparisons of Beliefs and Values: Applying the Grid-Group Approach to the World Values Survey’, *Beliefs and Values* 2009, p. 193 e.v.

³⁷ De bruikbaarheid van de maten voor ‘World View’ is niet onbetwist. Zowel binnen de VS als in vergelijkend cultuuronderzoek zijn de betrouwbaarheid van deze schalen en hun verklarende kracht problematisch gebleken. Zie bijv. L. Sjöberg, ‘World views, political attitudes and risk perception’, *Risk* 1998, p. 137 e.v. Hij geeft aan dat voor onderzoek over risicoperceptie de ‘World View’-schaal niet betrouwbaar is en de variantie van risicoperceptie nauwelijks verklaart.

3.2. Opzet en uitkomsten

Vijf maten voor 'wereldvisie'

Aan die literatuur ontleenden we vier verschillende maten voor 'persoonlijke wereldvisie' die in verband kunnen worden gebracht met oordelen over eigen verantwoordelijkheid tegenover bescherming tegen verkeerde keuzes: *autoritarisme*, *moreel conservatisme*, *egalitarisme* vs. *hiërarchie* (kortweg: *hiërarchie*) en *individualisme*. We gebruikten als vijfde schaal 'economisch liberalisme vs. interventionisme' (kortweg: *interventionisme*). De schalen werden gevormd door de groepering van de antwoorden op 29 stellingen met betrekking tot 'persoonlijke wereldvisie' van de respondent. Door aan te geven in hoeverre zij het eens waren met die stellingen, wederom op een schaal van één tot zes, gaven de respondenten iets bloot van hun opvattingen binnen de desbetreffende maat voor wereldvisie.³⁸ Bijvoorbeeld: een hoge score bij de stelling 'Onze problemen zouden grotendeels opgelost zijn als we op de een of andere manier de misdadige en asociale mensen uit de samenleving konden verwijderen' is een indicatie dat de respondent zich aangetrokken voelt tot 'autoritarisme'.

Met behulp van de 29 stellingen construeerden wij vervolgens vijf maten van 'persoonlijke wereldvisie'.³⁹ Het gemiddelde van de antwoorden vormde steeds een indicator voor de mate waarin de betreffende respondent zich identificeert met de betreffende wereldvisie. Bijvoorbeeld: een persoon die hoog scoort op de schaal 'autoritarisme' is meer bereid om zich te onderwerpen aan autoriteit en om leiderschap te volgen dan een persoon die daarop laag scoort.

Er zijn verschillende maten voor 'autoritarisme' en 'moreel conservatisme'; wij baseerden onze maten op recent Nederlands sociologisch onderzoek.⁴⁰ De maten 'hiërarchie' en 'individualisme' zijn geënt op de 'cultural cognition'-onderzoekslijnen van Amerikaanse juridische onderzoekers als Rachlinski en Kahan.⁴¹ Zij hebben die maten bijvoorbeeld gebruikt in onderzoek waarbij respondenten een video te zien kregen waarin een protest plaatsvond en waarin de exacte feitelikheden vaag bleven. Het onderzoek toonde verband aan tussen de 'persoonlijke wereldvisie' en de interpretaties die de respondenten gaven aan de beelden en de onduidelijke feiten die daarin besloten lagen.⁴² De laatste maat 'interventionisme' geeft uiting aan de economische wereldvisie van de respondent, variërend van een economisch meer liberaal perspectief (economisch 'rechtse'

³⁸ Een methodologische 'voetnoot': om de lengte van de vragenlijst te beperken, legden wij niet *alle* 29 items voor aan elke respondent. In plaats daarvan werden respondenten op drie maten van wereldvisie gemeten (zie appendix 3, Tabel A5 rechterkolom). Aan de hand van statistische toetsing kon achteraf worden bevestigd dat de twee groepen respondenten niet significant verschilden in leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, beroep, netto gezinsinkomen, mate van gelovig zijn of politieke voorkeur.

³⁹ Zie Appendix 3 voor de samenstelling van de maten en hun onderlinge samenhang.

⁴⁰ M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer, *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau & Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid 2014, p. 188 e.v. Wij kozen er omwille van beperking van de cognitieve last voor onze respondenten voor om de acht respectievelijk zeven items die in dat rapport werden gebruikt, te verminderen tot vijf respectievelijk zes. Het voorzienbare nadeel daarvan was dat de inter-itembetrouwbaarheid minder overtuigend was, maar additionele analyse stelde gerust dat de items goede indicatoren van de schalen waren. Omdat de schalen in eerste instantie niet overtuigend scoorden op de Cronbach's alpha-maat voor interne consistentie voerden wij ook een confirmatorische factoranalyse (CFA) uit. Het globale factoranalytische model, met de vijf schalen voor wereldvisie, toonde aan dat de stellingen significant laadden op de betreffende factoren en dus goede indicatoren waren van deze schalen.

⁴¹ Zie bijv. D.M. Kahan e.a., 'Cultural cognition of the risks and benefits of nanotechnology', *Nature Nanotechnology* 2008, p. 87 e.v.; D.M. Kahan, 'Cultural Cognition as a Conception of the Cultural Theory of Risk', in: S. Roeser e.a. (red.), *Handbook of Risk Theory - Epistemology, Decision Theory, Ethics, and Social Implications of Risk*, New York: Springer 2012, p. 725 e.v.; D.M. Kahan, 'Culture, Cognition, and Consent: Who Perceives What, and Why, in 'Acquaintance Rape' Cases', *University of Pennsylvania Law Review* 2010, p. 729 e.v.; D.M. Kahan e.a., '"They saw a protest": cognitive illiberalism and the speech-conduct distinction', *Stanford Law Review* 2012, p. 851 e.v. Vgl. H.C. Triandis en M.J. Gelfand, 'Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism', *Journal of personality and social psychology* 1998, p. 118 e.v.

⁴² Zie D.M. Kahan e.a., '"They saw a protest": cognitive illiberalism and the speech-conduct distinction', *Stanford Law Review* 2012, p. 851 e.v.

oriëntatie) tot juist meer bescherming tegen de markt (economisch 'linkse' oriëntatie).⁴³
 Samenvattend staan de maten voor de navolgende facetten van wereldvisie:

Algemene beschrijving van de maten voor wereldvisie	
Maat:	De respondent die hoog scoort bij deze maat:
Moreel conservatisme	Hecht aan traditionele verhoudingen en gemeenschapszin en staat negatief tegenover libertaire verworvenheden zoals abortus en euthanasie
Egalitarisme vs hiërarchie	Vindt dat we te ver doorschieten met het nastreven van gelijke behandeling van allerlei groepen en het gelijk trekken van posities; verschil moet er nu eenmaal zijn
Economisch liberalisme vs interventionisme	Vindt dat de vrije markt onderdrukkend werkt op economisch zwakkere groepen en dat er dus beschermend opgetreden moet worden
Autoritarisme	Vindt dat men moet gehoorzamen aan hoger geplaatsten, dat de wereld bestaat uit sterke en zwakke mensen, dat sterk leiderschap hard nodig is en dat kinderen vooral moeten luisteren
Individualisme	Vindt dat dat overheidsbemoeyenis moet worden teruggedrongen en mensen een fundamenteel recht hebben om slechte keuzes te maken

De hiervoor genoemde vijf maten – autoritarisme, moreel conservatisme, hiërarchie, individualisme en interventionisme – hebben wij als alleenstaande maten gebruikt om te verkennen of er een verband te vinden was tussen enerzijds de opinies over eigen verantwoordelijkheid en bescherming tegen verkeerde keuzes en anderzijds de betreffende maten voor wereldvisie van de respondenten.⁴⁴ Zo konden we verkennen of deze maten in een Nederlandse juridische context validiteit hebben.

De maten voor wereldvisie laten zich naar onze inschatting als volgt in verband brengen met de opinies over het spanningsveld tussen 'eigen verantwoordelijkheid tegenover bescherming tegen verkeerde keuzes:

Betekenis van de wereldvisie voor het beoordelen van rechtsregels	
Maat:	De respondent die hoog scoort op deze maat, is geneigd om bij het beoordelen van rechtsregels als volgt te oordelen: (en dat is met name relevant voor stelling....)
Moreel conservatisme	Hecht aan individuele verantwoordelijkheid maar zonedig ook aan paternalisme als daarmee traditionele waarden kunnen worden gezekerd (8, 9, 10, 11, 12, 13, 17)
Egalitarisme vs hiërarchie	Hecht aan individuele verantwoordelijkheid want mensen zijn nu eenmaal niet gelijk (1, 2, 4, 5, 6, 8, 12, 13, 14)
Economisch liberalisme vs interventionisme	Hecht aan overheidsinterventie om te beschermen tegen de uitwassen van de markt (1, 4, 5, 6, 10, 11, 14, 16)
Autoritarisme	Hecht aan individuele verantwoordelijkheid want die bepaalt of je het maakt in het leven of niet (1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 13, 14)
Individualisme	Is wars van elke vorm van overheidsbemoeyenis met keuzevrijheid (1, 2, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16)

Relatie met de stellingen

Als we de stellingen in verband brengen met de vijf maten voor persoonlijke wereldvisie, dan vinden we soms verbanden.⁴⁵ Het beeld is echter verre van scherp. Om met de 'uitbijter' te beginnen: wij

⁴³ Omdat de maat slecht bleek te scoren op interne consistentie ($\alpha = ,495$) en één van de items zelfs negatief laadde, lieten we dit item buiten beschouwing. Dit verhoogde de Cronbach's alpha van de maat naar $\alpha = ,572$.

⁴⁴ We hebben volledigheidshalve ook de samenhang tussen de maten getoetst; zie Appendix 3. De uitkomsten daarvan noopten naar onze mening niet tot bijstelling van ons gebruik van de maten.

⁴⁵ De volledige lijst van correlaties is opgenomen in Appendix 4; hier rapporteren we alleen de belangrijkste bevindingen.

vinden geen verband tussen de maat ‘moreel conservatisme’ en de stellingen.⁴⁶ Wij denken dat de verklaring is dat de maat ‘moreel conservatisme’ te zeer ziet op gezinsverhoudingen en zaken van ‘leven en dood’ om in ons land een zinvolle maat op te leveren voor het sociale spanningsveld tussen eigen verantwoordelijkheid en bescherming tegen verkeerde keuzes. De andere maten leveren wel waardevolle informatie op, maar de oogst is niet overdadig.⁴⁷ We zien in grote lijnen dat hoe minder egalitair de wereldvisie van de respondent, des te meer de eigen verantwoordelijkheid wordt benadrukt. Dat is in lijn met de maat voor ‘autoritarisme’, want daar geldt dat hoe meer een persoon zich aangetrokken voelt tot ‘autoritarisme’, des te meer de eigen verantwoordelijkheid het lijkt te winnen van de beschermingsgedachte. Uitzonderingen hierop zijn de stellingen over financiële producten en pensioenen. Hoe individualistischer, hoe sterker de opinie over eigen verantwoordelijkheid. Deze mensen vinden bijvoorbeeld niet dat casino’s gokverslaafden in de gaten moeten houden.⁴⁸ Respondenten met een economisch liberale oriëntatie benadrukken de eigen verantwoordelijkheid en vinden gemiddeld ook meer dan anderen dat mensen de vrijheid moeten hebben om bijvoorbeeld een orgaan te verkopen of vanaf 16 jaar te gaan drinken. Het is duidelijk te zien dat de beschermingsgedachte niet sterk heerst onder deze groep, ook niet wanneer het financiële producten en pensioenen betreft. Degenen die het economisch liberale perspectief aanhangen zijn bovendien meer dan anderen van mening dat mensen met overgewicht een hogere zorgpremie moeten betalen.

We hebben de opinies over de stellingen ook gelegd langs de ‘demografische lat’, dat wil zeggen: of er verband is met bijvoorbeeld leeftijd of opleidingsniveau. Daar kwam voor een aantal stellingen zeker een verband naar voren, maar het beeld is naar onze smaak weinig eenduidig.⁴⁹

4. Bespreking en conclusie

Deze bijdrage verkende het spanningsveld tussen ‘eigen verantwoordelijkheid en bescherming tegen verkeerde keuzes’ anderzijds. We legden aan respondenten een aantal stellingen voor om te toetsen hoe zij oordelen over de keuzes die het recht in dat spanningsveld maakt en om te bezien of we een verband konden aantonen tussen ‘persoonlijke wereldvisie’ en de oordelen over die stellingen. We rapporteerden allereerst hoe burgers oordelen over de stellingen en dus indirect over het recht.⁵⁰ De tweede vraag, welke invloed uitgaat van de persoonlijke wereldvisie van de burger bij zijn oordeelsvorming, onderzochten we met behulp van een vijftal maten die we gedeels ontleenden aan de literatuur.

In deze slotparagraaf bespreken we de bevindingen uit het onderzoek.

Eerst een algemene opmerking over de beperkingen van onze studie. Het moge duidelijk zijn dat het gaat hier om een kwantitatief onderzoek, verricht aan de hand van vragenlijsten, naar opinies over het spanningsveld tussen ‘eigen verantwoordelijkheid en bescherming tegen verkeerde keuzes’, en naar een mogelijk verband met de verschillende maten voor ‘wereldvisie’ van de respondenten. Dat betekent in de eerste plaats dat de gangbare beperkingen gelden die bij dit soort onderzoek met behulp van vragenlijsten aan de orde zijn. Het is niet mogelijk om, zoals bij kwalitatief onderzoek, te komen tot diep inzicht in motieven van respondenten of om, zoals bij experimenteel onderzoek, een of meerdere factoren te isoleren om met grote precisie uitspraken te doen over causale mechanismen. Ook pretenderen we niet dat we alle mogelijke gevallen van het spanningsveld in kaart te hebben gebracht. Daar staat tegenover dat de kennis die het onderhavige type onderzoek te bieden heeft, een representatieve ‘feedback loop’ kan geven aan wetgever en rechter als het gaat

⁴⁶ Uitgezonderd stelling 17 (‘Het is prima als een goed doel waar je automatisch geld naar overmaakt, aankondigt eenmalig het bedrag te verhogen tenzij je op tijd bezwaar maakt.’).

⁴⁷ Zie het complete overzicht voor de gevonden verbanden in Appendix 4.

⁴⁸ Zij keuren ook af dat een goed doel automatisch de incasso verhoogt.

⁴⁹ We verwijzen naar Appendix 5 voor een korte uiteenzetting.

⁵⁰ Zie over de reden voor de indirecte vraagstelling hiervoor nt. 8.

om de afstand tussen het recht en wat burgers zoal vinden. Wat dat betreft staat deze bijdrage in dezelfde lijn als onze eerdere bijdrage.⁵¹

Een tweede leerpunt betreft het gebruik van de maten voor ‘persoonlijke wereldvisie’. De uitkomsten van dit onderzoek hebben ons vervuld met terughoudendheid. Anders dan wij in het verlengde van de Amerikaanse literatuur verwachtten, gaven deze maten niet krachtig richting aan de oordelen van onze respondenten over het spanningsveld tussen ‘eigen verantwoordelijkheid en bescherming tegen verkeerde keuzes’. De maat ‘moreel conservatisme’ had in de context van opinies over eigen verantwoordelijkheid geen relevantie; de maten ‘autoritarisme’ en ‘interventionisme’ bleken de meeste richting te geven, maar lang niet in alle opzichten. Hier past dus terughoudendheid en misschien wel scepsis over de bruikbaarheid van deze maten in de Nederlandse juridische context. In een recente studie van Sunstein et al. traden overigens vergelijkbare beperkingen aan het licht,⁵² dus we bevinden ons in goed gezelschap.

---

⁵¹ Zie nt. 1.

⁵² Zie C.R. Sunstein, L.A. Reisch en M. Kaiser, ‘Trusting Nudges? Lessons from an International Survey’, *Regulation & Governance* 2017 p. 14 (het onderzoek is ook opgenomen in het boekje van C.R. Sunstein en L.A. Reisch, *Trusting Nudges – Toward a Bill of Rights for Nudging*, Abingdon: Routledge 2019). De auteurs peilen in verschillende landen de opinies over ‘nudges’ door de overheid, bijv. informatievervalsing over gezond eten en opt-outkeuze-architectuur om onverstandige levenskeuzes te ontmoedigen. Ook in dat onderzoek bleek het moeilijk om een consistent verband te vinden tussen opinies over ‘nudges’ en allerhande persoonskenmerken zoals politieke voorkeuren. Als kanttekening merken wij op dat de wijze van meting van politieke voorkeuren in dat onderzoek tamelijk gebrekkig was voor een vergelijkend onderzoek. Men kon namelijk kiezen uit ‘democratic party’, ‘republican party’ en ‘others’, terwijl die onderverdeling buiten de V.S. niet gangbaar lijkt.

5. Appendices

5.1. Appendix 1: Demografie

Tabel A1: Demografie

	Man		Vrouw		N = 602
	N	%	N	%	Totaal
Leeftijd					
18-25	26	4.3%	16	2.7%	42
26-35	51	8.5%	45	7.5%	96
36-45	48	8.0%	42	7.0%	90
46-55	55	9.1%	62	10.3%	117
56-65	64	10.6%	93	15.4%	157
66-75	54	9.0%	38	6.3%	92
76-85	3	0.5%	5	0.8%	8
Hoogste opleidingsniveau	N	%	N	%	Totaal
Basischool	0	0.0%	2	0.3%	2
LBO/VMBO-kader/VMBO-basisberoeps	2	0.3%	47	7.8%	49
MAVO/VMBO-theoretisch/VMBO-gemengd	6	1.0%	107	17.8%	113
HAVO	26	4.3%	29	4.8%	55
VWO	15	2.5%	4	0.7%	19
MBO	100	16.6%	72	12.0%	172
HBO	102	16.9%	32	5.3%	124
WO	50	8.3%	8	1.3%	58
Ik ben..	N	%	N	%	Totaal
Werknemer	158	26.2%	130	21.6%	288
Eigen Baas	24	4.0%	17	2.8%	41
Gepensioneerd	69	11.5%	48	8.0%	117
Arbeidsongeschikt	22	3.7%	39	6.5%	61
Vrijwillig zonder werk	13	2.2%	32	5.3%	45
Onvrijwillig zonder werk	15	2.5%	35	5.8%	50
Maandelijks gezinsinkomen (netto)	N	%	N	%	Totaal
1150 Euro of minder	35	5.8%	64	10.6%	99
1151-1800 Euro	45	7.5%	77	12.8%	122
1801-2600 Euro	79	13.1%	50	8.3%	129
Meer dan 2600 Euro	83	13.8%	34	5.6%	117
Dat zeg ik liever niet	59	9.8%	76	12.6%	135
Gelovig?	N	%	N	%	Totaal
Nee, in het geheel niet	124	20.6%	103	17.1%	227
Niet echt	54	9.0%	64	10.6%	118
Neutraal	30	5.0%	31	5.1%	61
Een beetje	48	8.0%	59	9.8%	107
Jazeker	45	7.5%	44	7.3%	89
Politieke Voorkeur	N	%	N	%	Totaal
Links	75	12.5%	67	11.1%	142
Midden	109	18.1%	83	13.8%	192
Rechts	63	10.5%	38	6.3%	101
Weet niet/geen voorkeur	54	9.0%	113	18.8%	167
	301	50.0%	301	50.0%	602

5.2. Appendix 2: Clustering van de stellingen

Factoranalyse van de opinies bij de 17 stellingen maakt het mogelijk om ‘clusters’ te maken van de stellingen. We nummeren de stellingen als volgt:

1. Mensen moeten voor zichzelf opkomen, dat is geen taak van de overheid.
2. Verslavingen ontstaan door vrije keuze.
3. Het moet toegestaan zijn om je ziel te verkopen.
4. Als een bedrijf willens en wetens krediet opneemt tegen een enorm hoge rente, dan moet het bedrijf niet zeuren en gewoon betalen.
5. Als een consument willens en wetens krediet opneemt tegen een enorm hoge rente, dan moet die consument niet zeuren en gewoon betalen.
6. Mensen zijn prima in staat om opdringerige verkopers aan de deur zelf af te poeieren.
7. Iemand die schulden maakt waarvan hij weet dat hij ze niet kan betalen, hoort achter tralies.
8. Mensen met overgewicht zouden een hogere zorgpremie moeten betalen om de hogere kosten te dekken.
9. Alcoholgebruik moet toegestaan zijn vanaf 16 jaar.
10. Het zou volwassenen gewoon toegestaan moeten zijn om een orgaan dat ze kunnen missen, te verkopen.
11. Personen vanaf 16 jaar zouden zelf de keuze moeten mogen maken om plastische chirurgie te ondergaan.
12. Een barman die merkt dat een klant dronken is, moet niet meer schenken aan die klant.
13. Het is goed dat casino's verplicht zijn om klanten goed in de gaten te houden om gokverslaving tijdig te ontdekken.
14. Sommige financiële producten zijn zo ingewikkeld dat ze niet verkocht zouden mogen worden aan particulieren, ook wanneer die goed geïnformeerd zijn over dat product.
15. Het is goed dat banken standaard de mogelijkheid om buiten Europa te betalen met je betaalpas uitzet.
16. Pensioenen zijn te belangrijk om mensen de vrijheid te geven om zelf te beleggen voor hun pensioen.
17. Het is prima als een goed doel waar je automatisch geld naar overmaakt, aankondigt eenmalig het bedrag te verhogen tenzij je op tijd bezwaar maakt.

Allereerst valt op dat er drie stellingen zijn die nauwelijks clusteren met de andere, namelijk:

8. Mensen met overgewicht zouden een hogere zorgpremie moeten betalen om de hogere kosten te dekken.
16. Pensioenen zijn te belangrijk om mensen de vrijheid te geven om zelf te beleggen voor hun pensioen.
17. Het is prima als een goed doel waar je automatisch geld naar overmaakt, aankondigt eenmalig het bedrag te verhogen tenzij je op tijd bezwaar maakt.

Als we deze drie buiten beschouwing laten, leidt factoranalyse tot drie clusters, die we de namen ‘verantwoordelijkheid’, ‘economische beslissingen’ en ‘gezondheidsbeslissingen’ hebben gegeven.

Tabel A4: Clustering van de stellingen

Cluster ‘verantwoordelijkheid’	Cluster ‘economische beslissingen’	Cluster ‘gezondheidsbeslissingen’
1. Mensen moeten voor zichzelf opkomen, dat is geen taak van de overheid. 2. Verslavingen ontstaan door vrije keuze. 12. Een barman die merkt dat een klant dronken is, moet niet meer schenken aan die klant. 13. Het is goed dat casino's verplicht zijn om klanten goed in de gaten te houden om gokverslaving tijdig te ontdekken. 14. Sommige financiële producten zijn zo ingewikkeld dat ze niet verkocht zouden mogen worden aan particulieren, ook wanneer die goed geïnformeerd zijn over dat product. 15. Het is goed dat banken standaard de mogelijkheid om buiten Europa te betalen met je betaalpas uitzet.	4. Als een bedrijf willens en wetens krediet opneemt tegen een enorm hoge rente, dan moet het bedrijf niet zeuren en gewoon betalen. 5. Als een consument willens en wetens krediet opneemt tegen een enorm hoge rente, dan moet die consument niet zeuren en gewoon betalen. 6. Mensen zijn prima in staat om opdringerige verkopers aan de deur zelf af te poeieren. 7. Iemand die schulden maakt waarvan hij weet dat hij ze niet kan betalen, hoort achter tralies.	3. Het moet toegestaan zijn om je ziel te verkopen. 9. Alcoholgebruik moet toegestaan zijn vanaf 16 jaar. 10. Het zou volwassenen gewoon toegestaan moeten zijn om een orgaan dat ze kunnen missen, te verkopen. 11. Personen vanaf 16 jaar zouden zelf de keuze moeten mogen maken om plastische chirurgie te ondergaan.

5.3. Appendix 3: Vijf maten voor wereldvisie

Allereerst rapporteren we de samenhang van de items voor de vijf maten voor wereldvisie (Tabel A5).

Tabel A5: Vijf maten voor wereldvisie

	α	B	S.E.	p	Gem.	SD	N
<i>Moreel conservatisme</i> (Bovens, Dekker & Tiemeijer, 2014)							
Het is onnatuurlijk als vrouwen in een bedrijf leiding uitoefenen over mannen.		1,000			2,36	0,87	296
Een vrouw is geschikter om kleine kinderen op te voeden dan een man.		1,378	,440	,002	1,52	1,04	296
Jongens kan je nu eenmaal wat vrijer opvoeden dan meisjes.	,553	,776	,327	,018	2,78	1,54	296
Het moet mogelijk zijn dat een vrouw altijd abortus kan laten uitvoeren als zij dit wenst (#).		3,744	,965	<,001	2,25	1,32	296
Het moet mogelijk zijn dat een dokter iemand op diens eigen verzoek uit zijn lijden helpt door het geven van een spuitje (#).		2,818	,697	<,001	2,78	1,74	296
<i>Egalitarisme vs. Hiërarchie</i> (Kahan c.s., 2012)							
We gaan te ver in ons land met het benadrukken van gelijke rechten.		1,000			3,12	0,99	306
We moeten de ongelijkheden tussen armen en rijken, tussen blanken en allochtonen, en tussen man en vrouw veel verder terugdringen (#).		,400	,089	<,001	3,47	1,62	306
Discriminatie van minderheden is in ons land een groot probleem (#).	,621	,281	,095	,003	2,50	1,36	306
Het lijkt erop dat allochtonen, vrouwen, homoseksuelen en andere minderheden niet gelijke rechten willen, maar vooral speciale rechten voor hen alleen.		,867	,130	<,001	3,12	1,49	306
Onze samenleving is te soft en vrouwelijk geworden.		,971	,140	<,001	3,29	1,74	306
<i>Economisch liberalisme vs. Interventionisme</i> (Van Putten & Van Boom, 2015)							
Werknemersbescherming is in Nederland te ver doorgeslagen (#).		1,000			4,03	0,67	602
Topinkomens worden in Nederland te hoog belast (#).		1,584	,365	<,001	3,93	1,37	602
Het is de taak van de overheid om consumenten te beschermen tegen de macht van grote bedrijven.		1,396	,307	<,001	4,41	1,52	602
Een 24-uurseconomie zorgt ervoor dat iedereen erop vooruit gaat (#).*	,495	-,441	,202	,029	4,63	1,14	602
Voor het goed functioneren van een markteconomie is overheidsingrijpen noodzakelijk.		1,157	,273	<,001	3,51	1,32	602
De overheid moet het bedrijfsleven verplichten langdurig werklozen in dienst te nemen.		2,252	,476	<,001	3,83	1,19	602
De samenleving is het beste af als de verdeling tussen rijk en arm zo gelijk mogelijk is.		1,878	,407	<,001	3,93	1,43	602
<i>Autoritarisme</i> (Altemeyer, 1981, 1998)							
Er zijn twee soorten mensen: sterken en zwakken.		1,000			3,52	0,90	296
De meeste mensen vallen tegen als je ze beter leert kennen.		,731	,122	<,001	2,98	1,56	296
Onze problemen zouden grotendeels opgelost zijn als we op de een of andere manier de misdadige en asociale mensen uit de samenleving konden verwijderen.		,908	,142	<,001	3,03	1,32	296
Wat we nodig hebben zijn minder wetten en meer moedige, onvermoeibare en toegewijde leiders waar het volk vertrouwen in kan hebben.	,676	,715	,137	<,001	3,73	1,46	296
Van iemand met slechte manieren, gewoonten en opvoeding kan men nauwelijks verwachten dat hij goed om kan gaan met fatsoenlijke mensen.		,666	,121	<,001	3,61	1,57	296
Gehoorzaamheid en respect voor autoriteit zijn de belangrijkste waarden die mensen hun kinderen moeten meegeven.		,826	,136	<,001	3,56	1,35	296
<i>Individualisme</i> (Kahan c.s., 2012; Kahan, 2010, 2012)							
De overheid bemoeit zich te veel met hoe we ons dagelijks leven leiden.		1,000			3,58	0,82	306
Soms moet de overheid wetten maken die voorkomen dat mensen zichzelf schade toebrengen (#).		,323	,080	<,001	3,99	1,44	306
Het is niet de taak van de overheid om te voorkomen dat mensen zichzelf schade toebrengen.	,649	,614	,094	<,001	2,64	1,23	306
De overheid moet ophouden met voor te schrijven hoe we ons leven leiden.		,976	,128	<,001	3,78	1,35	306
De overheid moet meer doen om de maatschappij te verbeteren, ook als dat betekent dat niet iedereen meer zijn eigen keuzes kan maken (#).		,267	,089	,003	4,13	1,39	306
De overheid moet mensen minder vrij laten in hun eigen keuzes, als deze keuzes slecht zouden zijn voor de maatschappij (#).		,329	,091	<,001	3,45	1,38	306
					3,51	1,40	306

Moreel conservatisme: minder/meer conservatief (1/6); Egalitarisme vs. Hiërarchie: minder/meer hiërarchisch (1/6); Economisch liberalisme vs. Interventionisme: minder/meer economisch 'linkse' oriëntatie (1/6); Autoritarisme: minder/meer autoritair (1/6); Individualisme: minder/meer individualistisch (1/6). (#) = gespiegeld item. α = Cronbach's alpha. B = ongestandaardiseerde factorlading. S.E. = standaardfout. p = significantieniveau. Gem. = gemiddelde waarde. SD = standaarddeviatie.

*Vanwege de negatieve factorlading hebben we deze stelling uit de maat voor economisch liberalisme gelaten voor verdere analyses. Dit verhoogde bovendien de Cronbach's alpha naar ,572.

Vervolgens verkennen we volledigheidshalve de mogelijke samenhang tussen de maten onderling.

Tabel A6: Samenhang maten

N = 296	Gem.	SD	1	2	N = 306	Gem.	SD	1	2
1. <i>Economisch liberalisme vs. interventieisme</i>	4.10	.79			1. <i>Economisch liberalisme vs. interventieisme</i>	4.13	.74		
2. Moreel conservatisme	2.36	.87	-.02		2. Egalitarisme vs. hiërarchie	3.11	.99	-.28**	
3. Autoritarisme	3.52	.90	.12*	.15**	3. Individualisme	3.58	.82	-.10	.17**
Economisch liberalisme vs. interventieisme en autoritarisme hangen samen ($r = .12, p = .033$) Moreel conservatisme en autoritarisme hangen samen ($r = .15, p = .010$)					Economisch liberalisme vs. interventieisme en egalitarisme vs. hiërarchie hebben een negatief verband ($r = -.28, p < .001$) Hiërarchie en individualisme hangen samen ($r = .17, p = .003$)				

5.4. Appendix 4: Correlatie persoonlijke wereldvisie en stellingen

Tabel A7: Correlatie persoonlijke wereldvisie en stellingen

De stelling	<i>Moreel conservatisme</i>	<i>Autoritarisme</i>	<i>Hiërarchie</i>	<i>Individualisme</i>	<i>Interventieisme</i>
1. Mensen moeten voor zichzelf opkomen, dat is geen taak van de overheid.	~	++	++	++	--
2. Verslavingen ontstaan door vrije keuze.	~	++	++	~	~
3. Het moet toegestaan zijn om je ziel te verkopen.	~	~	+	+	--
4. Als een bedrijf willens en wetens krediet opneemt tegen een enorm hoge rente, dan moet het bedrijf niet zeuren en gewoon betalen.	~	~	~	~	~
5. Als een consument willens en wetens krediet opneemt tegen een enorm hoge rente, dan moet die consument niet zeuren en gewoon betalen.	~	+	+	~	~
6. Mensen zijn prima in staat om opdringerige verkopers aan de deur zelf af te poeieren.	~	++	++	+	--
7. Iemand die schulden maakt waarvan hij weet dat hij ze niet kan betalen, hoort achter tralies.	~	++	++	~	~
8. Mensen met overgewicht zouden een hogere zorgpremie moeten betalen om de hogere kosten te dekken.	~	+	~	--	--
9. Alcoholgebruik moet toegestaan zijn vanaf 16 jaar.	~	~	~	~	--
10. Het zou volwassenen gewoon toegestaan moeten zijn om een orgaan dat ze kunnen missen, te verkopen.	~	+	~	+	-
11. Personen vanaf 16 jaar zouden zelf de keuze moeten mogen maken om plastische chirurgie te ondergaan.	~	+	~	~	~
12. Een barman die merkt dat een klant dronken is, moet niet meer schenken aan die klant.	~	~	~	~	--
13. Het is goed dat casino's verplicht zijn om klanten goed in de gaten te houden om gokverslaving tijdig te ontdekken.	~	~	~	--	--

14. Sommige financiële producten zijn zo ingewikkeld dat ze niet verkocht zouden mogen worden aan particulieren, ook wanneer die goed geïnformeerd zijn over dat product.	~	++	~	~	--
15. Het is goed dat banken standaard de mogelijkheid om buiten Europa te betalen met je betaalpas uitzet.	~	~	~	~	~
16. Pensioenen zijn te belangrijk om mensen de vrijheid te geven om zelf te beleggen voor hun pensioen.	~	++	~	~	--
17. Het is prima als een goed doel waar je automatisch geld naar overmaakt, aankondigt eenmalig het bedrag te verhogen tenzij je op tijd bezwaar maakt.	++	~	~	-	~
<i>Totaal aan invloeden</i>	1	10	6	7	10

+ = positief verband < ,05, ++ = positief verband < ,01.

~ = geen significant verband

- = negatief verband < ,05, -- = negatief verband < ,01.

Dezelfde informatie als in Tabel A7 presenteren we vervolgens nog op een andere manier, met arcering, om te laten zien hoe goed de maten correleren met de voorgelegde stellingen. De verbanden waren als volgt:

Tabel A8: Correlatie persoonlijke wereldvisie en stellingen	
<i>Maat:</i>	Stellingen: groen = verband (< ,05 en < ,01) met stelling aangetoond in verwachte richting; geen arcering = geen verband gevonden
Moreel conservatisme	(8, 9, 10, 11, 12, 13, 17)
Egalitarisme vs hiërarchie	(1, 2, 4, 5, 6, 8, 12, 13, 14)
Economisch liberalisme vs interventieisme	(1, 4, 5, 6, 10, 11, 14, 16)
Autoritarisme	(1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 13, 14)
Individualisme	(1, 2, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16)

5.5. Appendix 5: Verband leeftijd en stellingen

Wat betreft *geslacht* melden we dat er weliswaar voor wat betreft een aantal stellingen statistische verbanden werden gevonden, maar dat ze niet in een duidelijke richting wijzen. Geslacht hangt significant samen met stellingen 2, 3, 4, 8 en 9. Mannen zijn het meer met de stellingen eens dan vrouwen, behalve bij de stelling over verslaving (#2), waar het juist de vrouwen zijn die deze stelling onderschrijven. Opleidingsniveau blijkt een verband te tonen met zeven van de stellingen. Het gaat om stellingen 1, 2, 3, 5, 6, 8 en 12. Het lijkt erop dat lageropgeleiden bij deze stellingen een sterkere hang naar eigen verantwoordelijkheid hebben in vergelijking met hogeropgeleiden. Het beeld is echter niet eenduidig, want lageropgeleiden zijn het juist méér eens met de stelling dat een barman niet meer moet schenken aan een dronken klant, terwijl ze het gemiddeld juist minder eens zijn dan hogeropgeleiden met de stelling dat mensen met overgewicht een hogere premie moeten betalen.

Leeftijd hangt significant samen met 13 stellingen. De opinies die niet beïnvloed worden door leeftijd zijn 3, 6, 15 en 16. In de meeste gevallen is het verband zo dat hoe ouder de respondent, des te meer hij/zij de stelling onderschrijft. Dat wijst enerzijds op een grotere rol voor de eigen verantwoordelijkheid, maar anderzijds blijkt dat ouderen juist ook bescherming willen bieden aan gokverslaafden, dronken mensen en tegen financiële producten. Bij de stellingen over alcoholgebruik onder jongeren, obesitas en orgaandonatie zijn de rollen omgedraaid: daar onderschrijven juist de

jongeren deze stellingen meer dan de ouderen. Wat betreft een eventueel verband met *politieke voorkeur* hebben we recht op de man af gevraagd naar de politieke voorkeur (links, midden, rechts). Hier bleven 435 respondenten over na weglating van de groep 'weet niet/geen voorkeur'. Dat leverde voor vijf van de stellingen een verband op. Hoe rechtser de respondenten zeiden te zijn, hoe meer zij meenden dat mensen voor zichzelf moeten opkomen, hun verslavingen door vrije keuze ontstaan, zij een bedongen hoge rente zonder zeuren moeten betalen, deurverkopers moeten kunnen afpoeieren en achter de tralies horen wanneer ze bewust schulden maken waarvan ze weten dat ze die niet kunnen betalen. Hoe rechtser, hoe belangrijker de eigen verantwoordelijkheid dus wordt.

De conclusie is, als gezegd, dat de 'demografische lat' wel enig inzicht oplevert maar geen ondubbelzinnig beeld.